

БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА

BYELORUSSIAN THOUGHT

THE BYELORUSSIAN OUTLOOK
ON
SOCIETY, POLITICS, LITERATURE AND ARTS

ГРАМАДЗКА-ПАЛІТЫЧНЫ

І ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІ ЧАСАДІС

№ 10--11

1967—1968

НЬЮ-ЁРК

САЎТ РЫВЭР

Рэдакцыйная Калегія: Л. Галык, А. Даніловіч (галоўны рэдактар), М. Кавыль, І. Каслик,
пратапр. а. М. Лапіцкі, Д-р М. Шчорс.

Адрес Рэдакцыі: A. Danilovich, 34 Richter Ave., Milltown, N. J., 08850

**Выдавец — Беларускае Выдавецкае Таварыства: Старшыня Б. Шчорс, Сакратар
Міхась Сеніка, Скарбнік Міхась Палюховіч.**

З ІМЕСТ

Бач.	Бач.
Memorandum To The United Nations — 1	Сялянін — — — — — 15
<i>С. К. Пяцідзесятая Гадавіна Першага</i>	У вогнішчах... — — — — — 16
Усебеларускага Кангрэсу — — — — 5	Справедны той... — — — — — 16
<i>A. Калубовіг Рэха 1-га Усебеларускага</i>	Знёмы — — — — — 16
Кангрэсу на Захадзе — — — — — 7	<i>K. Акула</i> На „роднапартайным“ Парнасе — 16
<i>Протопр. М. Лапіцкі Дваццаціпяцігодзьдзе</i>	<i>A. Саковіг</i> Брэты (аповесьць) — — — — 18
Беларускага Аўтакефальнага	<i>Я. Кіель</i> Беларускія напынял- дэмакраты (усташыны) — — — — — 27
Праваслаўнага Сабору — — — — — 12	80-годзьдзе ад дня нараджэння Цішкі Гартнага — — — — — 32
<i>Міхась Кавыль</i>	Сьв. пам. Нэля Ліпкоўская — нэкранлёг — 33
Сябры — — — — — 13	Слуцкай школе 350 гадоў — — — — — 33
Прыточою Случы... — — — — — 13	<i>Я.К. Як яны хлусядь</i> — — — — — 34
<i>Ул. Клішэвіг Бабіна лета</i> — — — — — 14	У эўрапейскіх і амэрыканскіх энцыклапедыях — — — — — 35
<i>Алесь Змагар Хараватка</i> — — — — — 14	Экспо — 67 — — — — — 35
<i>Янка Золак</i>	Хроніка — — — — — 3-ая бач. вокл.
Мой час — — — — — 14	
З афарызмаў — — — — — 15	
<i>Я. Юхнавец</i>	
Небакрай... — — — — — 15	

Чатырохсот пяцідзесятым угодкам беларускага друку прысьвягаетца.

БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА

BYELORUSSIAN THOUGHT

ГРАМАДЗКА-ПАЛІТЫЧНЫ І ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІ ЧАСАПІС

Год выд. 8—9

Сінежань 1967 — Сакавік 1968

№ 10 — 11

Memorandum To The United Nations^{*)}

November 7, 1967

Dear Sir:

On September 3, 1967 the Conference of Byelorussian organizations of the United States of America and Canada, which was held at the Resort Belair-Miensk, Glen Spey, N.Y., unanimously passed a resolution to bring to your kind attention and edification the following facts concerning the Byelorussian SSR and the Union of SSR, who are both ostensibly, individual members of the United Nations.

It is important at this time that we first clarify the true meaning of the political, economic, and social positions of these countries, as they evolved and as they now exist, in order to understand better our claims and feel our anguish and frustrations at the present conditions.

This year, the USSR is celebrating its 50th anniversary and is attempting to show that progress attained during this period has enhanced the economic standards, political freedom and social awareness of all its many citizens spread out through all of its "united" Union of Soviet Socialist Republics. This is far from the truth.

The USSR is not a voluntary union of separate states and the name of the USSR is used to mislead and confuse the people of the free world.

In substance, the USSR is the Soviet Russian Empire, continuing the existence of the Tsarist Russian Empire that existed before it. The countries of the non-Russian united republics are existing in name only. These republics are nothing else but administrative areas, completely subordinated and governed by the Russian government in Moscow and under complete communist domination.

Because at this time Byelorussian people are under the heel of severe Russian slavery, it does not have the freedom to express itself about the 50 years of existence under communist rule. Therefore, we, the Byelorussians living in the free countries of the world and strongly allied to our brothers, will express the true Byelorussian views about this forthcoming anniversary.

50 years ago the Tsarist Russian Empire was in desperate straits as it wallowed in corruption and internal strife and its masses suffered in poverty and virtual slavery. At that time all the non-Russian nations started action for restoration of their former free, independent, and sovereign countries. Byelorussian constituent body — the First All-Byelorussian Congress assembled on December 17, 1917 in Miensk, the capitol of Byelorussia. It was constituted of 1,872 freely elected delegates from all areas of their nation. Their first task was to take the

^{*)} Высланы місям усіх дзяржаваў пры Аб'яднаных Нацыях, за выключэннем Савецкага Саюзу.

necessary steps for establishing an independent Byelorussian Republic. Participating communist-leaning delegates were of a small minority and unable to change this trend. This first attempt at freely elected self-government came to an abrupt end as an armed force dispatched by the Bolshevik-Russian government overran and dispersed the Congress. However, immediately following this action, the Congress met and chose a Governing Council which on March 25, 1918, proclaimed the independence of the Byelorussian Democratic Republic. This same Byelorussian Governing Council then organized loyal armed forces and the fight for independence was begun. Many brave and loyal people died from the overwhelming forces thrown against them by Soviet Russia. But finally after several years of struggle, Byelorussia was conquered and then divided between Soviet Russia and Poland, by their convention at Riga in 1921.

While this war was on, the Soviet Russian government on January 1, 1918, in opposition to the Byelorussian Democratic, created the Byelorussian Soviet Socialist Republic and included it into the USSR. Since then the territory of the Byelorussian SSR has been changed many times by Soviet Russia, until today about half of the original Byelorussian lands are annexed to the Russian SFSR and other parts are annexed to Poland, Lithuanian SSR and Latvian SSR. This leaves less than half of the Byelorussian ethnographical territory to be included in what is now called BSSR.

The constitution of the Byelorussian SSR is a sham and is not applied to any extent in reality. It is used for propaganda purposes only. It guarantees that the BSSR should have direct diplomatic relations with all countries of the world, and these relations do not exist at all. It guarantees that the BSSR should maintain its own armed forces, but there are none. It guarantees that the basic governmental functions of BSSR are to be performed in Miensk, but they are performed only in Moscow by the central Russian government. Even the administrative functions for local affairs have been gradually transferred to the central government in Moscow. Starting in 1963: the Council of Economic Af-

fairs of BSSR; the Bureau for State Planning of BSSR; the State Committee of Council of Ministers on Construction and Architecture; and the Ministry of Commerce of BSSR. In 1966: the Ministry of Public Order and the Ministry of Education. In 1967 there were transferred: the Ministry of Industrial construction of BSSR and the Ministry of Rural Construction of BSSR.

All government functions of the BSSR officials have been reduced to compliance with the orders issued by the central Russian government in Moscow and these orders give priority to the needs of Russian imperial interests and not local Byelorussian interests. Any deviation from these orders by officials of the BSSR government is met with swift retaliation, including arrest, deportation into concentration camps, or death.

It is clearly evident, that BSSR is a fictitious state. The permanent representative of the BSSR at the United Nations, Mr. G. Chernushchenko, really is representing the Russian government in Moscow, but not the Byelorussian people.

During all 50 years of domination over Byelorussia the Soviet Russia has conducted a most ruthless colonial policy of exploitation. Any temporary modifications in these situations reflected varying Russian needs only.

All political power in BSSR is concentrated in the hands of the communist party with its leadership in Moscow. At the beginning of Bolshevik rule the control of the communist party in BSSR was in the hands of internationalists and non-Russians. Since the 2nd World War, however, Russians have openly taken control of the management of the party and are openly conducting and fostering Russian policy. Today the top positions of government in BSSR are filled mostly by Russians nationals other than Byelorussians. The communist propaganda machine is used to weaken the resistance and mislead the opinion of other nations of the free world.

Byelorussian economy is constantly exploited for the benefit of Russia. Large areas of Byelorussian forests are cut and exported and many of the agricultural and industrial goods produced are also diverted from the Byelorussian economy. The exploitation of peasants is in the true tra-

ditions of colonial imperialism, which she openly accuses others of, but really uses herself. She took the land from farmers and forcibly imposed her own slavery system. Under this system the collective farms and soviet farms have a very low productivity ratio, but they are still forced to pay the government according to previously set delivery quotas. This leaves the undernourished peasants with less than a minimal living requirement and one that is even lower than established by inadequate Soviet standards.

Much of the same can be said for the Byelorussian industrial worker. The highly exploitative Stakhanov-method and contest-method of work are widely used. Workers are defenseless because the unions are part of communist government and they are promoting the exploitation and oppression of workers.

Byelorussian industry which is using local raw materials for local needs is kept on a primitive level. However, very differently are treated the imperial needs of Soviet Russia. She has built the giant automobile and tractor plants in Miensk, a gasoline refinery in Polazk, and others. Those factories are artificial for the Byelorussian economy, they are using raw materials and parts imported from Russia, and their products exported abroad, but they have a basic military goal. Located close to the western borders of USSR, these plants will serve as repairing bases for armaments, or as storages of strategic fuel and oil in case of military operations by mechanized Soviet armies in Western Europe.

Official budgets show that each citizen of the Russians SFSR is allocated 1½ times more of the budget assignments than each citizen of Byelorussian SSR. It is feasible to assume that the real investment in RSFSR is substantially higher. Information in Soviet newspapers and magazines about new plants and construction is in support of this assumption, since the official commercial statistics concerning BSSR and RSFSR, as well as those of all USSR, are not published. In this way the real picture of Soviet colonial exploitation is kept as secret as possible.

The Byelorussian Autocephalic Orthodox Church, after being restored in 1922 by Metropo-

litan Melkhisedek, was completely liquidated in 1937. All 2,000 clergymen were shot or deported into concentration camps. 2,500 churches and 23 monasteries were destroyed or closed. In western Byelorussia, annexed to Soviet Russia in 1939, all religious life was suppressed by the Soviet Russian government. A few parishes were left for propaganda purposes, but they were subordinate to the Moscow Patriarch, but discrimination and oppression is applied against those people who have the courage to continue their religious beliefs. A similar fate was encountered by all other confessions.

The Soviet Russia is constantly conducting action for the transformation of all the non-Russian nations into one Soviet Russian nation. This goal was officially included in the Program of the Communist Party of the USSR adopted in 1961. Any desires for an identity as separate Byelorussian nation have been declared as bourgeois nationalism and are ruthlessly persecuted.

The extermination of all Byelorussian national distinctions leading to a differentiation from Russian is constant and various methods are used. The leading political and cultural segments of Byelorussian nation are intimidated by mass terror. Tens of thousands of politicians, scientists, professors, teachers, writers, poets, artists, engineers, doctors, etc. are shot, or deported into concentration camps and their positions are filled by non-Byelorussians. Several millions of peasants, the backbone of the Byelorussian nation, were deported to concentration camps, and they perished there. The best of Byelorussian educated youths are constantly deported to the arctic regions of Russia, Kazakhstan and Siberia and are replaced en masse by Russian specialists. The literary Byelorussian language has been modified over the years by the introduction of Russian of Russian elements into its grammar, syntax and vocabulary. Additionally, use of this russified Byelorussian language is replaced, whenever possible, by the Russian language. At this time, the Russian language is used for instructions in all Byelorussian universities and in the great majority of all other schools, in cultural life, administrative offices, commerce and the armed forces.

The printing of books, magazines, and newspapers in the Byelorussian language has been reduced to a minimum. Instead, they have been replaced by publications in Russian and other imported Russian publications from Russian SFSR.

The history of Byelorussia is being falsified by Soviet Russian scholars to accommodate it for current Russian needs. The historical fight of the Byelorussian people against Russia for national independence is omitted completely, and replaced by false tales of Byelorussian desires for union with Russia.

The russianizing action is applied not only to the people, but also to the country. The buildings in Byelorussia are erected in uniform official Russian fashion. The old monuments of distinctive Byelorussian church architecture are destroyed. The names of streets and towns of Byelorussian SSR, as well as institutions, schools, etc. are dedicated to the Russians: Lenin, Pushkin, Kutuzov, etc. In the Byelorussian towns are erected monuments dedicated to the same Russian personalities.

The Moscow government, using mass terror during 50 years of occupation has annihilated over 6 million of the Byelorussian population. They eliminated the leading element of Byelorussian society and destroyed all Byelorussian political immigrants who had received asylum in Byelorussian SSR.

Despite these heavy losses and permanent oppression, at each opportunity the Byelorussians are still fighting for liberation from Soviet Russian domination. At the end of the 2nd World War, on June 27, 1944, the Second Byelorussian Congress convened in Miensk. This Congress annulled all treaties concerning Byelorussia made by occupational governments, confirmed the proclamation of independence of Byelorussian Democratic Republic, elected Byelorussian Central Council as the only representative of the Byelorussian nation, to which entrusted the power to fight for independence. However, Byelorussia was conquered again by Soviet Russia.

We take liberty to ask you at this time for support of the aims of the Byelorussian nation for

liberation from the horrors experienced during these past 50 years of Soviet Russian occupation, and for restoration of an independent Byelorussian state. At that time the delegates of a sovereign Byelorussia will properly represent the Byelorussian nation among the other free representatives at the United Nations.

Very respectfully yours,

John Kosiak,

Chairman of Conference.

Participating Organizations:

Byelorussian Congress of America, USA.

Byelorussian National Association in Canada.

Byelorussian-American Union of New York, USA.

Byelorussian-American National Council of Chicago, USA.

Byelorussian Liberation Front in Cleveland, USA.

United Byelorussian-American Relief Committee, USA.

Byelorussian-American Veterans of Passaic & South River, USA.

Association of Byelorussian-American Veterans of New York, USA.

American Friends of Anti-Bolshevik Block of Nations — Byelorussian Division, USA.

Byelorussian Greek-Orthodox Church in Toronto, Canada.

Byelorussian Greek-Orthodox Church in Chicago, USA.

Byelorussian Greek-Orthodox Church in South River, USA.

Byelorussian Autocephalic Orthodox Church in New York, USA.

Byelorussian-American Youth Association of South River, USA.

Byelorussian Community in Stamford, Connecticut, USA.

Byelorussian Community in Phoenixville, Pennsylvania, USA.

Byelorussian Community in Wilmington, Delaware, USA.

**
**

С. К.

Пяцідзесятая Гадавіна Першага Усебеларускага Кангрэсу

Першая Сусьветная вайна выявіла слабасць Расейскае імпэрыі. Уцісаныя зялезнай рукой самаўладзства нацыянальныя супяречнасці ўсплылі на паверхню, вызваленыя ваенай бурай. Лютайская рэвалюцыя 1917 г. паклала канец расейскай манархіі.

Беларускі адраджэнскі рух прайшоў да гэтага часу даўгую дарогу: ад нясьмелай песьні-скаргі Паўлюка Бахрыма праз ідэлічнасць шляхоцкіх рамантыкаў, праз прадсьмяротны кліч з-пад маскоўскае шыбеніцы Кастуся Каліноўскага і запавет Францішка Багушэвіча — не пакідаць мовы беларускай, каб не памерці — ён, беларускі адраджэнскі рух, займеў досьлед "Нашае Долі" і "Нашае Нівы", стаў дастаткова съпелым для таго, каб успрыняць гнеўны рэвалюцыйны кліч Цёткі — Алёізы Пашкевіч. Такім чынам, Лютайская рэвалюцыя не засталася беларусаў непадрыхтаванымі да барацьбы за незалежнасць свайго краю. Беларусы безадкладна ўліліся ў агульнае рэвалюцыйнае рэчышча ўсіх паняволеных царскім самаўладзствам народу. На ўсёй тэрыторыі Расейскае імпэрыі, дзе былі рассяярушаны беларусы, а ў першую чаргу ў этнографічных межах Беларусі, забурліла арганізацыйная дзеянасць: арганізаваліся беларусы-жайнеры расейскае арміі, уцекачы з Беларусі, выкінутыя фронтамі сусьветнае вайны з радзімых месцаў. Кожны шукаў лучнасці з бацькаўшчынай.

Вялікую ролю ў гэтым арганізацыйным руху згучляў Беларускі Камітэт Помачы Пацярпеўшым ад вайны. Гэты камітэт стварыўся ў гады вайны і бежанства ды аўядноўваў беларусаў, выгнаных з радзімых месцаў завірухай вайны. У ліпені 1917 г. гэты Камітэт ператварыўся ў Беларускую Цэнтральную Раду. У сваю чаргу гэтая Рада зyllілася з Беларускай Вайсковай Радай. Такім чынам паўстала Вялікая Беларуская Рада, якая і склікала Першы Усебеларускі Кангрэс 14 сінегня 1917 году ў Менску. На гэтым Кангрэсе была прадстаўлена ўсіх Беларусь у яе этнографічных межах таму, што заходняя частка Беларусі, тады занятая немцамі, была прадстаўлена бежанскімі арганізацыямі.

З поўнай упэўненасцю можна сказаць, што Першы Усебеларускі Кангрэс 1917 году быў дэмакратычным волевыяўленыем усяго беларускага народу. На

гэтым Кангрэсе прысутнічала 1872 дэлегаты, з якіх 1167 мелі права пастанаўляючага голасу.

Першы пункт пастановы Кангрэсу гаворыць аб tym, што згодна з прынцыпам нацыянальнага самаакрэсленія народу, на ўсёй тэрыторыі Беларусі ўводзіцца дэмакратычна-рэспубліканская форма народакраініцтва.

Бальшавікі, у чыіх руках была ўзброеная сіла ў Менску, пастанавілі разагнаць Усебеларускі Кангрэс, што і было зроблена ўначы з 18 на 19 сінегня, калі Кангрэс займаўся выбарам Рады 1-га Усебеларускага Кангрэсу і Рады Народных Міністраў. Адначасна з разгонам Кангрэсу, бальшавікі арыштавалі ў Менску шмат каго з беларускіх палітычных дзеячоў.

Бальшавіцкі гвалт ня спыніў працаў Кангрэсу. Ужо створаная Рада Усебеларускага Кангрэсу з усімі выцякаючымі паўнамоцтвамі на наступны дзень прыступае да працы на падпольным палажэнні і абвяшчае сябе адзінай палітычнай носьбіткай і рэпрэзэнтанткай правоў беларускага народа. На падпольным палажэнні Рада застаецца ў Менску да 19 лютага 1918 г. За гэты час бальшавікі арыштуюць шмат беларускіх дзеячоў.

Тым часам пераговоры бальшавікоў з немцамі ў Берасці спыніліся. 18 лютага 1918 г. немцы пачалі наступ. Здэмараляваныя расейскія арміі ў бязладзьдзі адкідаюцца на ўсход.

Скарстоўваючы замешаныне ў Менску, цэлы шэраг арыштаваных бальшавікамі беларускіх дзеячоў (у тым ліку: Езавітаў, Мамонька і інш.) уцякае з турмы.

Увечары 19 лютага 1918 г. беларусам удалося ўзяць у свае рукі ўладу ў Менску. У гэту-ж нач сабраўся на нараду Выканаўчы Камітэт Рады Першага Усебеларускага Кангрэсу; ён на наступны дзень — 20 лютага 1918 г. — выдаў Першую Устаўную Грамату, якая пачыналася так: "Улада, да гэтага часу кіраваўшая на Беларусі, пакінула край. Каб зьдзейсніць правы нацыі на самаазначэнне, неабходным зьяўляецца скліканье Устаноўчага Сойму (канстытуант). Выканаўчы Камітэт Першага Усебеларускага Кангрэсу абвяшчаеца тымчасовым урадам Беларусі і перадае ўсю поўнюю ўлады Народнаму Сакратарыяту Беларусі".

Народны Сакратарыят Беларусі неадкладна прыступ-

піў да працы. 25 лютага 1918 г. немцы займаюць Менск, але адмаўляюца прызнаць беларускі ўрад, а лічацца з ім толькі як з нацыянальным прадстаўніцтвам беларусаў.

9 сакавіка 1918 г. Рада выдае Другую Устаўную Грамату, якая стварае канстытуцыйныя рамы беларускае дзяржавы, кладучы ў яе аснову Сойм. І вось, насыпвае час поўнага юрыдычнага разрыву дзяржаўных сувязяў Беларусі з Расей. Гэта зробіць Трэцяя Устаўная Грамата Рады БНР 25 сакавіка 1918 г. Грунт да гэтага быў падрыхтаваны Віленскай Беларускай Радай, якая ўжо 18 студзеня 1918 г. стала на шлях поўнага аддзялення ад Расей. Гэтая дэкларацыя гаворыць: "Палікі маюць анэксіяністичныя замеры адносна Беларусі, расейцы не далі беларусам арганізацію сваю армію і самі пакінулі Беларусь. Беларусы на працягу гісторыі далі ўжо довады таго, што яны самі ў стане весьці незалежнае палітычнае жыццё. Бальшавікі вядуць у адносінах да беларусаў палітыку гвалту, довадам чаго зьяўляецца разгон Першага Усебеларускага Кангрэсу. На падставе гэтага, Віленская Беларуская Рада абвяшчае сарванымі ўсе сувязі паміж Беларусью і Расей".

Канчатковым крокам у напрамку поўнае ліквідацыі дзяржаўнае сувязі Беларусі з Расеяй паслужыў плян бальшавікоў у Берасьці аддаць немцам усе беларускія землі на захад ад лініі Рыга, Дзівінск, Свянцяны, Ліда, Пружаны. Як пратэст супроты разъездзу Беларусі, было скліканы паседжаныне Рады Першага Усебеларускага Кангрэсу, якое ўначы з 24 на 25 сакавіка 1918 году абвясьціла незалежнасць Беларусі Трэцяй Устаўной Граматай, якую падпісала Рада Беларускае Народнае Рэспублікі, што стварылася з сяброў Рады Кангрэсу і Выканаўчага Камітэту Рады.

Паўстагодзьдзя прамінула ад таго часу, калі мелі месца апісаныя вышэй здарэнні. Вялікая Расейская рэвалюцыя, якая абыцала стаць вясной народаў Цэнтральнае і Усходнія Эўропы, ащукала пакладаныя на яе на дзеі. Лютаўская рэвалюцыя ня вытрымала экзамену гісторыі ды ўступіла месца бальшавіцкаму каstryчніку, які спарадзіў самую жудасную ў гісторыі чалавечства систэму экспленацый чалавека чалавекам.

Шмат прычынаў абумовіла перамогу бальшавікоў у tym эпахіяльным змаганьні. Мы ня будзем уваходзіць у дэтальны разгляд тых прычынаў, бо гэта не зьяўля-

еца тэмай гэтага гістарычнага агляду. Уесь съвет насе адказнасць за тое, што не падтрымаў свабодалюбвіх шукаনыя народаў былое Расейскае імперыі і ўесь съвет плоціць высокую цану за дапушчаныя пяцьдзесят гадоў таму назад памылкі.

За гэты час палітычнае карта съвету зьмянялася і зьмянілаца: дзесяткі дзяржаваў нарадзіліся і атрымалі прызнаныне іх сувэрэнных правоў, не зважаючи на тое, што ў пару Першага Усебеларускага Кангрэсу іх нацыянальнае імя не ўспаміналася ў падручніках геаграфіі.

Геопалітычнае палажэнне Беларусі дамінуе над лёсам беларускага народу: на стыку двух варожых плыніў наша Бацькаўшчына астаецца аб'ектам міжнароднага гандлю. Дагаварваючыся бакі ня лічацца з голасам народу Беларусі. Наш голас астаецца голасам таго, хто кліча ў пустыні, не зважаючи на тое, што створаныя Першым Усебеларускім Кангрэсам дзяржаўныя ворганы акрэслілі канстытуцыйныя вольнасці народам Беларусі, якіх ніводзін народ съвету ня меў у той час і якімі не карыстаецца і ня будзе карыстацца ніякая нацыя ў сфэры бальшавіцкіх упłyvaў.

Гістарычны маніфэст — Другая Устаўная Грамата Выканаўчага Камітэту Усебеларускага Кангрэсу 9 сакавіка 1918 г. зьяўляецца паказчыкам дзяржаўнага разуму беларускіх незалежніцкіх колаў таго часу.

Пяцідзесяцігодзьдзе Першага Усебеларускага Кангрэсу мы спатыкаем у атмасфэры, насычанай міжнароднымі супярэчнасцямі, якія ў кожную хвіліну могуць выліцца ў глёбальны збройны канфлікт. Падзеі, якія разгортаўцца ў паўдзённа-усходній Азіі, на Блізкім Усходзе і тут — на заходнім паўкулі нашае плянэты, палохаюць людзкасць тым, у што яны могуць выліцца.

Страх будучыні абязволіў чалавечы род, пазбавіўшы яго здольнасці вырашаць тыя праблемы, якія вымagaюць безадкладнага вырашэння. У пяцідзесятую гадавіну Першага Усебеларускага Кангрэсу мы бачым безыліч такіх нявырашаных праблемаў ува ўсіх частках зямнога кулі. Адной такай нявырашанай справай зьяўляецца пытаныне незалежнасці Беларусі, паставленае на парадку дня Першым Усебеларускім Кангрэсам.

Будзем непахісна верыць у тое, што гэтае пытаныне вырашыцца так, як гэтага хоча беларускі народ, аб'ячым ён сказаў съвету Актам 25 сакавіка 1918 г.

А. КАЛУБОВІЧ

Рэха 1-га Усебеларускага Кангрэсу на Захадзе

1-шы Усебеларускі Кангрэс, 50-ыя ўгодкі якога сёлета адзначаюць вольныя беларусы ў съвеце, — вялікая й вызначная падзея ў гісторыі Беларусі. Таму аб ім ёсьць такая багатая літаратура ў беларускай мове — дакуманты, мэмуары, гістарычныя нарысы, артыкулы й г. д.

Падзея гэтая не магла ня выклікаць свайго палітычнага рэха і на Захадзе — у прэсе, на сесіях парламентаў, міжнародных канфэрэнцыяў і арганізацыяў, у навукова-гістарычнай літаратуры.

Рознымі дарогамі даставаў Захад інфармацыі аб Кангрэсе: уласнай, службовай; з мэмарыялаў і інфармацыйных запісак Ураду БНР і іншых беларускіх установаў і арганізацыяў¹⁾; із беларускіх публікацыяў інфармацыйных брашураў у заходніх мовах — нямецкай²⁾, французскай³⁾, ангельскай⁴⁾, гішпан-

скай⁵⁾ і інш.

Вось колькі, ведамых нам, але далёка ня поўных, фактаў гэтага рэха ў храналягічным парадку.

22-га сінегня 1917 г. у Берасьці пачала сваю працу г. зв. мірная канфэрэнцыя. На Кангрэсе адразу з'явілася занепакаенне тым, што на канфэрэнцыі няма прадстаўнікоў Беларусі і што там нібы йдуць гутаркі аб далучэнні Беларусі да будучае Польшчы. "Як піша газета "Echo Polskie", Беларускі Кангрэс у Менску, на каторы зъехалася 1.300 дэпутатаў, з'явярнуўся да Троцкага із гэтакім пытаннем: "З прычыны чутак аб тым, што ў Берасьці ў часе мірных перагавораў адна із стран предлажыла далучыць Беларусь да Польшчы, Кангрэс просіць даць яму адказ, чы гэта вестка — праўдзівая, і як глядзіць на гэту справу ўрад народных камісараў"⁶⁾). 27-га сінегня старшыня савецкае дэлегацыі ў Берасьці Л. Троцкі прыслалі Кангрэсу адказ: "Справа тая яшчэ ў Берасьці не разглядалася"). Савецкі ўрад у поўнай згодзе із сваёй праграмай уваЖае, што ніхто, апрача Беларусі, ня мае права вырашыць лёс Беларусі. Гэту пазыцыю наша дэлегацыя будзе бараніць у далейших пера-

¹⁾ Мэмарыял старшыні Рады Міністраў БНР А. Луцкевіча за 8.1.1919 г. дыпламатычным прадстаўнікам ЗША, Ангельшчыны, Францыі й Італіі — За Дзяржаўную Незалежнасць Беларусі. Дакуманты і матар'ялы. Лёндан. 1960 г., б. 34; Мэмарыял старшыні Рады Міністраў БНР А. Луцкевіча за 8. V. 1919 г. на мірную канфэрэнцыю ў Парыжы — Там-жа, б. 42; Мэмарыял із інфармацыйнай запісай старшыні Рады БНР П. Крэчэўскага за 20.V. 1924 г. у Лігу Нацыяў у Жэневе — Замежная Беларусь. Кн. I. Прага. 1926 г., бб. 137 і 139. А таксама шматлікія іншыя й пазнейшыя мэмарыялы ў ЗН у Ню-Ёрку, асобным урадам і г. д.

²⁾ Праф. М. Доўнар-Запольскі. Асновы дзяржаўнасці Беларусі. Горадня. 1919 г. Апрача беларускага й расейскага выданняў, выданыні панямецку, пафранцуску й папольску. Брашура была прызначаная галоўна для беларускіх дыпламатычных місіяў і прадстаўніцтваў у Бэрліне, Парыжы, Капэнгагене, Бэрнене, Гэльсінкіх, Варшаве, Празе, Константынопалі і інш. сталіцах заходняга съвету.

³⁾ Ing. Dip. L. Rydlevsky. Biélorussie. Paris. 1948, бб. 14-15.

⁴⁾ Whiteruthenia (Bielorussia). Outlines of Whiteruthenia and the Whiteruthenian national movement. 1947 (Нямеччына), бб. 14-15.

⁵⁾ Bielorussia. Editado por Asociacion Bielorrusa en lo Argentina. Buenos Aires. 1953, б. 31.

⁶⁾ Homan, №13/209 за 12. 2. 1918 г., арт. Slovy i cycopki.

⁷⁾ Гэты прапушчаны ў Чарвякова сказ із тэлеграмы (адказ на першае пытанне Кангрэсу) узяты там-жа.

мовах⁽⁸⁾).

Факты аднак не пацьвердзілі гэтай дэкларацыі.

12-га студзеня 1918 г. мірная канфэрэнцыя сабралася на чаргове паседжанье. Усе дэлегацыі былі ў поўным складзе. Нямецкая — міністар замежных спраў Кюльман, пасол Розэнберг, гэн. Гофман і інш. Аўстрыйская — на чале із міністрам замежных спраў графам Чэрніным. Турэцкая — вялікі візір Талаат-паша, Ібрагім Гакі-паша й інш. Баўгарская — на чале із міністрам юстыцыі Паповым. Украінская — міністар прамысловасці й гандлю У. Галубовіч, сябры УЦРады Сеўрук, Лявіцкі, Лядзінскі й Полазаў. І расейская — Л. Троцкі, Іофэ, Л. Каменеў, К. Радэк, Каражан, гэн. Самойла й г. д.

Старшыня нямецкае дэлегацыі Кюльман захадаў ад расейскае дэлегацыі выяснясціння ейных паглядаў на праблему міру. За дэлегацыю адказваў Каменеў. Ён раскладаў перад сабою на стале тээзы й урачыста пачаў чытаць: "...Расейскі ўрад бачыць мэту цяперашніх перагавораў ня ў тым, каб дабіцца прыналежнасці якой-будзь зямлі да расейскае дзяржавы, а ў тым, каб была дадзена праўдзівая свабода дзеля самаазначэння зямель..." І гэтак далей у тым-жа духу⁹.

Як толькі скончыў Каменеў чытаць, слова было дадзена начальніку галоўнага штабу нямецкіх войск на ўсходнім фронце гэн. Гофману. Ад імя нямецкае дэлегацыі гэнэрал заяўіў: "...Расейская дэлегацыя трэбue права на самаазначэнне для народаў занятьх зямель у такой форме, у якой расейскі народ не дапускае яго на сваёй зямлі. Ваш урад апіраецца толькі на сіле, каторая безміласэрна ўцікае ўсіх, хто думае іначай... Уначы з 30 на 31 сінеглядня бальшавікі штыхамі й кулямётамі разагналі Першы Беларускі Кангрэс у Менску, маніўшыся апавесціць права беларускага народа на самаазначэнне... Гэтак на практыцы выглядае пазваленне ўрадам бальшаві-

коў на самаазначэнне народаў..."¹⁰)

Заява гэн. Гофмана выклікала моцнае ўзрушэнне. Савецкая дэлегацыя нічога не магла на яе адказаць: яна мусіла прасіць інструкцыю у свайго ўраду. Пасьля кароткіх увагаў Кюльмана й Троцкага нарады канфэрэнцыі былі перарваныя на два дні.

14-га студзеня Троцкі, які ўсяго два тыдні таму так ганараваў Усебеларускі Кангрэс, высылаючы на ягонае імя запэўнены савецкае дэлегацыі ў Берасьці й цэлага савецкага ўраду, адказаў гэн. Гофману: "Ня толькі расейскі ўрад ужывае сілу ў вадносінах да тых, хто думае іначай, але й нямецкі. Прыклады, каторыя даў гэнэрал Гофман, няўдала асьвятляюць нашую палітыку. Беларускі Кангрэс складаўся із прадстаўнікоў беларускіх земляўласнікаў і маніўся захаліць тое, што прыналежыць беларускаму народу. Ён сустрэціў адпор салдатаў, між каторымі былі і вялікарусы, і беларусы, і маларусы"⁽¹¹⁾).

¹⁰⁾ Там-жа. Шматкроп'е паказвае на пропуск увагаў, ня звязаных із нашай тэмай.

¹¹⁾ Там-жа. Як ведама, запраўдныя прычыны разгону Кангрэсу былі іншыя, бо вось-жа сам "Т. Сталін, як адзін із кіраунікоў Камуністычнай партыі і Савецкай улады, у сінеглядні 1917 году ўмовіўся зь Беларускім Абласным Камітэтам сялянскіх дэпутатаў наконт таго, што трэба склікаць Усебеларускі Кангрэс, каб вырашыць пытанніе аб самаазначэнні Беларусі... Ды ня толькі ўмовіўся, але даў гроши на зъезд і зрабіў загад, каб арганізатарам зъезду далі поўную магчымасць карыстацца тэлефонам, тэлеграфам ды інш.)" Ён нат прыслаў на Кангрэс тэлеграму, запэўняючы, што "Савет Народных Камісараў будзе бараніць інтерэсы беларускіх працоўных" (А. Чарвякоў. Там-жа, бб. 49-50). Кангрэс асабіста віталі народныя камісары "Западной области и фронта", Бэрсон (нацыянальные справы) і Рэзаўскі (нутраныя справы). Прычыны разгону тыя, што Кангрэс неспадзяянна для бальшавікоў "...об'явил в Крае новую власть, отвергнув и об'явив низложенным и самозванным... Областной Центральный Комитет Советов и выделенный им орган Совет Народных Комиссаров Западной Области... отверг установленную Советами власть для местного края с передачей ее избранному на с'езде... органу..." — тлумачыўся старшыня СНК Заходній вобласці Ландэр, які даў загад аб разгоне Кангрэсу, у сваёй тэлеграме СНК і Сталіну

⁸⁾ А. Чарвякоў. За Савецкую Беларусь. Менск. 1927 г., б. 50.

⁹⁾ Поўны тэкст заявы — гл. Нотан № 6/202 за 18. I. 1918 г.

Усебеларускі Кангрэс не памыліўся, калі не паверыў Троцкаму¹²⁾ й прыняў пастанову, паводле якое "для спасения Родного Края и ограждения его от раздела" (п. I Пастановы¹³⁾) исполнительным органом временной краевой власти делегируются свои представители... для участия в происходящих переговорах о мире, для отстаивания *цельности и неделимости Белоруссии...*" (п. 8 Пастановы¹⁴⁾).

Падарожжа беларускай дэлегацыі за лінію фронту й побыт яе ў Берасьці былі поўныя перашкодаў і драматычных эпізодаў. Дэлегацыя ў складзе відных сябру Рады Усебеларускага Кангрэсу, як тады звалася Рада БНР, дра А. Цывікевіча (старшыні рэзалюцыйнай камісіі Кангрэсу) і С. Рак-Міхайлоўскага (адчыніўшага Кангрэс) была нат арыштаваная. Ёй удалося аднак, хоць і неафіцыйна, у характеристы раднікаў украінскай дэлегацыі, дастацца на мірную канфэрэнцыю дзесь праз 10 дзён пасля адказу Троцкага гэн. Гофману й даручыць усім заходнім дэлегацыям мэмарыял Рады за 25. I. 1918 г.¹⁵⁾ У гэтым першым, няхай сабе й неафіцыйным, дыпламатычным выступу Рады Усебеларускага Кангрэсу на міжнародным форуме была ўпершыню афіцыйная інфармацыя аб Кангрэсе ў ягоным складзе — запярэчанне Троцкаму: "Усебеларускі Кангрэс складаўся із дэпутатаў ад валасных сялянскіх земстваў і камітэтаў усіх этнографічных Беларусі, паветавых і губэрнскіх земстваў, меставых рад, рад рабочых і салдацкіх дэпутатаў, вайсковых арганізацій із усіх франтоў і тылу, саюзаў і камітэтаў уцекачоў, каапэратываў, пра-

ў Петраград, ЦВК і газ. "Правда" (Ф. Турук. Белорусское движение. Москва. 1921 г., б. 108). Падкрэсленіне ў скларапечні ўсюды нашыя.

¹²⁾ Пазнейшая маніпуляцыі савецкага ўраду із БССР—колькіразовыя зъмены яе межаў, злучэніе ў г. зв. Літ-Бел, падзел тэрыторыі із Польшчай у Рызе — якнайлепей гэта пацвердзілі.

¹³⁾ Принятай на агульным сходзе Кангрэсу 30. XII. 1917 г. — гл. Турук. Там-жа, б. 105. Приложение № 15.

¹⁴⁾ Приняты ў камісіях. Там-жа, б. 106. Падкрэсленіне нашае.

¹⁵⁾ Нявыпраўленая карэктарская памылка ў даце дакуманту ў газэце выклікала памылкі датаванья яго й у наступных публікатараў.

фэсійных і іншых арганізаціяў Беларусі ўсіх яе палітычных партыяў — чыслом 1167 дэпутатаў із правам пастанаўляючага голасу ў 705 — із правам дарадчага голасу¹⁶⁾.

Беларуская газета "Номан", якая выдавалася ў Вільні, на другім ад Менску баку лініі фронту, дала такую ацэнку гэтым падзеям: "З Расеі, — пісала яна, — плывуць вельмі пекныя, вельмі дэмакратычныя кліchy. Тут расьцівіў кінуты Вільсонам усёй дэмакратыі Эўропы кліch аб праве на самаазначэнне ўсіх нацыянальнасцяў, кліch аб тым, што кожная нацыя павінна сама — і толькі сама — пастанаўляць аб сваёй долі, а ня чужыя народы. Тоё, што бальшавіцкая Расея прызнае афыцыйна за ўсімі народамі, Троцкі на словах прызнаў і за беларусамі... Аднак факты паказваюць, што ад слоў да дзела — вельмі далёка... Бальшавіцкае войска, як ужо вядома, штыхамі і кулямётамі разагнала... Беларускі Кангрэс у Менску, як толькі ён прыняў пастанову аб незалежнасці Беларусі..."¹⁷⁾.

Мелі гэтыя падзеі рэха ў заходня-эўрапейскай прэсе.

Нямецкая газета "Vorvaerts" 27-га студзеня паведамляла:

"Бальшавікі разагналі Беларускі Народны Зьезд, каторы быў заняты сазывам свайго ўстаноўчага сойму. Троцкі гэтак адказаў гэн. Гофману на яго закід у Берасьці аб разгоне..." (Далей ідзе тэкст заявы Троцкага, які мы ўжо прыводзілі). ¹⁸⁾

"Дайшоўшы ў Бэрлін апошнія нумары (петраградзкіх небальшавіцкіх — А.К.) газет "День" і "Наш векъ" даюць такія падробнасці.

Засядаўшы ў Менску Беларускі Кангрэс складаўся болей-меней із 1.300 асоб... Уначы з 30 на 31 сінёўня Кангрэс прыняў рэзалюцыю аб дзяржавай аўтаноміі Беларусі. Уразжа пасля гэтага зъявіўся ўрадавы камісар, абліяві, што Кангрэс распушчаны, і арышта-

¹⁶⁾ Homan, № 29/225 за 9. IV. 1918 г.

¹⁷⁾ Homan, № 13/209 за 12. 2. 1918 г., арт. Slovy i učynki.

¹⁸⁾ Homan, № 10/206 за 1. 2. 1918 г., арт. Abvieščanie niezaležnaści Bielarusi.

ваў прэзыдыму. Уварваўшыся салдаты пачалі разганяць дэлегатаў, каторыя із лавак і сталоў пабудавалі барыкады і прабавалі бараніца, але пасыля пастанавілі ўступіць сіле. Арыштавана 27 асобаў, у тым ліку члены прэзыдыму”¹⁹⁾.

”У №42 нямецкай газэты “Vorvaerts“ за 11 лютага чытаем такую вестку із Штакгольму:

”Разагнаныя ў Менску бальшавікамі 18/31 сінежня беларускія дэлегаты маюць сабрацца ў найбліжэйшым часе ізноў і ўрачыста аб'явіць аўтаномію Беларусі. Беларусь павінна абняць гэтакія губерні: Віленскую, Горадзенскую, Менскую, Віцебскую, Магілёўскую, заходнія паветы Смаленскай і паўночную частць Чарнігаўскай. Беларускі Кангрэс павінен аб'явіць аб надзяленыні народа зямлёй бяз ніякіх платы і выдаць дэкрэт аб утворэнні нацыянальной арміі. У сваіх плянах беларусы сустрэкаюцца зь вялікімі перашкодамі са старыні палікаў, каторыя аружнай сілай захапілі вялікую частць памянёных губерній“²⁰⁾.

У швайцарскай газэце ”Bund“, якая выдавалася ў Бэрне, пасыля заявы гэн. Гофмана аб разгоне Кангрэсу, была апублікавана рэзоляцыя віленскага Беларускага Нацыянальнага Камітэту, які ў ёй раней, чымся Рада БНР (25. 3. 1918 г.), стаў на незалежніцкую пазыцыю: ”Расейская рэвалюцыя дала магчымасць усім нацыям у Расеі, апіраючыся на праве аб самаазначэнні, без перашкодаў разывівашца культурана і нацыянальна. Беларускі народ, што дагэтуль сталаў на такім становішчы, каб у межах непадзельнай Расеі зদабыць сабе лепшую палітычную будучыню, чакаў цярпіла, пакуль супакаенне ў гаспадарстве ня дасыць магчымасці і беларусам здабыць сабе належныя ім правы. Аднак здарэнні цяперашняга часу прымушаюць нас зъяніць нашыя мэты. У атмасфэры агульнага раскладу гаспадарства ўсюды акраіны хочуць аддзяліцца. Цэнтральны расейскі ўрад у руках розных палітычных авантурыйстых проціў гэ-

¹⁹⁾ Homan, № 11/207 за 5. 2. 1918 г., арт. Jašče ab Bielaruskim Kanhresie ў Miensku.

²⁰⁾ Homan, № 14/210 за 15. 2. 1918 г., арт. Aŭtandomija Biełarusi. У згадцы пра палікоў маецца на ўвеце корпус гэн. Доўбар-Мусыніцкага.

тага заўзята. Мы баімся, што гэтакія адносіны могуць усе народы давесці да загубы і што гэтакое смутнае палажэнне і на беларускія землі можа зрабіць свой уплыў. Разыдзеленая ваенным фронтом, дэзарганізаваная Беларусь можа стацца полем цяжкай палітычнай барацьбы. Наш край, што дагэтуль быў прадметам крывавай спрэчкі між вялікарусамі і палікамі, дамагаецца свайго права на волю і незалежнасць. Дзеля гэтага беларускі народ адкідае ўсіх няпрошаных апякуноў і абвяшчае, што расейскі цэнтральны ўрад ня мае права правіць нашым краем. Мы бяром арганізацыю беларускага нацыянальнага руху ў свае рукі і абвяшчаем Беларусь непадзельным незалежным краем. Наша незалежнасць ёсьць неперадаўненае права нашага самабытнага народу, каторое вялікарускі народ у часе царскага гаспадарання адабраў у беларусаў. Цяпер мы жадаем будучыню нашага краю ўзяць у свае рукі“²¹⁾.

Ад 1919 г. гісторыя 1-га Усебеларускага Кангрэсу знайшла сваё аб'ектыўнае насытленыне ў навукова-гістарычнай літаратуры Захаду — у гісторыі Беларусі В. Егера²²⁾ й Е. Энгэльгардта²³⁾ панямецку, Л. Васілеўскага²⁴⁾ папольску, у дыскусіі А. Барчэўскага із А. Бэргмановай у зборніку Беластоцкага Навуковага Таварыства ”Rocznik Białostocki“²⁵⁾; у афіцыйных урадавых заявах — спэцыяльной брошуре Кангрэсу ЗША²⁶⁾, у шматлікіх прамовах кангрэсманаў і сэнатараў у Кангрэсе ў Сэнате ЗША штогоду на Дзень Незалежнасці Беларусі із публікацыяў іх у кангрэсовых бюлетэнях²⁷⁾ і г.д.

²¹⁾ Homan, № 10/206 за 1. 2. 1918 г.

²²⁾ W. Jaeger. Weissruthenien. Berlin. 1919, 66. 48-51.

²³⁾ E. Engelhardt. Weissruthenien. Berlin. 1943,

²⁴⁾ Wasilewski. Litwa a Białoruś. Warszawa, 1925, 66. 188-189.

²⁵⁾ t. v. Białystok. 1965, 66. 365-369.

²⁶⁾ Communist takeover and occupation of Byelorussia. Special report N 9. Washington. 1955, 66. 7-8.

²⁷⁾ Гл. перадрукі іх у брошурах Byelorussia's In-

БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА

11

Толькі ў маскоўскіх імпэрскіх публікацыях і публікацыях, кантраліваних Москвою, а ў тым і падсавецкабеларускіх, гісторыя 1-га Усебеларускага Кангрэсу паказваеца ў съясле, выгодным для расейскае каляніяльнае палітыкі ў Беларусі.

Ад Рэдакцыі: У дадатак да артыкулу сп. А. Калубоўчыча трэба зазначыць, што і савецкая прэса і радыё вымушаны час-ад-часу ўспомніць пра Першы Усебеларускі Кангрэс. Робіцца гэта, бязумоўна, з мэтаю дэз'інфармацыі савецкіх грамадзян, якія чулі пра Кангрэс праз радыё "Свабода". Вось што гаворыць пра Кангрэс разыёстанцыя "Савецкая Беларусь" (Менск) II сінегажня 1967 г.:

"Час ад часу прапаганды беларускіх буржуазных нацыяналістых успамінае й разглагольствуе пра кангрэсы, якія склікаліся на Беларусі: першы ў сінегажні 1917 году, а другі ў чырвні 1944 году. Што за кангрэсы? Хто іх склікаў? Хто былі іхныя дэлегаты? Такія пытанні цікавяць і некаторых нашых радыёслушачоў. Мы папрасілі беларускага пісьменніка Ільлю Гурскага, які шмат год працуе над сэрыяй твораў зь гісторыі БССР, адказаць на гэтыя пытанні.

"З архіўных матар'ялаў відаць, піша Гурскі, што дэлегатаў на так званы Кангрэс, які адбыўся ў сінегажні 1917 году ў Менску, ніхто не выбіраў. На гэты так званны Кангрэс зъехаліся тады з усіх канцоў Расеі беларускія капіталістыя й памешчыкі, генэралы й ахвіцеры, сувязчэннаслужычэлі й кулакі. Але там ня было людзеў працы, ні аднаго рабочага, ні аднаго бедняка-селяніна."

А гісторык Вадзім Круталевіч, які спэцыялізуеца на пэрыядзе 1917-1921 гадоў, у часопісе "Вопросы истории" (Москва, 1964 г., № 7, бб. 39-40) піша:

"Згодна з падаванымі ў літаратуры дадзенымі, у працы зъезду (г. зн. Усебеларускага Кангрэсу 1917 г. — рэд. "НЭБ") узяло ўдзел 1.915 чалавек, зь іх 1.175 з пастанаўляющим голасам. Гэта былі галоўным чынам прадстаўнікі валасных, паветавых і губэрнскіх земстваў, гарадзкіх самаўрадаў, паветавых і губэрнскіх

dependence Day. March 25, 1918. New York, 1958, бб. 41, 46, 50, 53 і інш. і The 40th anniversary of the Proclamation of the independent Byelorussian Democratic Republic. New York, 1958, бб. 23 і інш.

зямельных камітэтаў, настаўніцкіх арганізацый, саюзаў земскіх і паштова-тэлеграфных службоўцаў, рознага роду нацыяналістычных арганізацый. Ня былі забытыя навет дарожныя й уцякацкія камітэты."

Той-жэ самы В. Круталевіч апублікаваў у часопісе "Полымя" (№ 2, люты 1967 г., бб. 173-200) артыкул "Без народнай апоры", у якім пішуць пра прычыны разгону Першага Усебеларускага Кангрэсу, сам сябе высыцебаў, бо на адной і той самай балонцы ўхітрыўся напісаць два супрацьлеглыя цверджаныні:

1). "У літаратуры часта ня зусім выразна растлумачвающа прычыны распуску Беларускага зъезду (так бальшавікі называюць Кангрэс — Рэд. "БД"), звычайна за прычыну лічаць контэрревалюцыйнасць яго. Але тады незразумела, чаму зъезд быў распушчаны толькі на трэці дзень работы..."

А колькі радкоў ніжэй:

2). "Беларускі зъезд і быў распушчаны за контэрревалюцыйную спробу прысвоіць сабе дзяржаўную ўладу ў Беларусі". (б. 192).

Як бачым, каб увесыці ў зман савецкага грамадзяніна, партыйныя пісакі нават слова "разгон", "разагнаны" замяняюць словамі "распуск", "распушчаны".

Беларускае Выдавецкае Таварыства ў Саут Рывэры выдала дзівве новыя доўгаграючыя кружэлкі. Адна ў выкананыні жаночага хору "Каліна" пад кір. камп. К. Барысаўца — 13 песьняў. Другая — 12 беларускіх лірычных песьняў (солё, дуэт, трывё) на музыку беларускіх кампазытараў: Д. Верасава, К. Барысаўца, А. Карпoвіча.

Цана кружэлкі 4 дал. Пры выпісванні большай колькасці — зыніжка. Выпісваць можна:

Mr. Michael Sienko

24 Herman Street

South River, N. J. 08882 U.S.A.

У Торонто (Канада) выдана мастацкім клубам "Пагоня" доўгаграючая кружэлка ў выкананыні В. Вежболовіч і С. Шульга. Цана 5 дал. Выпісваць:

"Pahonia"

524-528 St. Clarens Avenue

Toronto 4, Ont. Canada

Дваццаціпяцігодзьдзе Беларускага Аўтакефальнага Праваслаўнага Сабору

Пачатак вайны гітляроўскай Нямеччыны з СССР (1941 г.) выклікае вялікую радасць сярод беларускага народу. Этарадасць была цесна звязана з верай у адраджэнне Беларускай Дзяржавы пры дапамозе немцаў, якія ў сваёй адозве праклямавалі Беларусь жыцьцём прасторам беларускага народу.

Найбольшым энтузыйстам быў сьв. пам. кс. В. Гадлеўскі, які прыбыў у сталіцу Беларусі — Менск, заняў становішча Школьнага Інспэктара пры Генэральным камісарыяце і веры, што немцы дадуць усё, уключна і дзяржаўнасць. Аб гэтым ён заўсёды гаварыў і верыў, што так станецца. На вялікі жаль, як і многія з нас, памліўся і заплаціў сваім жыцьцём.

З прыбыццем (у верасні 1941 г.) у Менск Генэральнага Камісара В. Кубэ, паслья некалькіх дзён яго дзеяніасці, для беларусаў стала зразумелым, што немцы на акупаваных прасторах Беларусі будуць рэалізаваць загадзя падрыхтаваную калёніяльную і экстэрмінацыйную палітыку. Аднак, не зважаючы на гэта, беларускі народ, змучаны і дзесяткаваны доўгагадовай няволяй, не скапітуляваў ні фізычна, ні маральна. Пакладаючы свае надзеі на той паслья ваенны катаклізм, у якім панявленыя народы, як кажа былы прэзыдэнт ЗША Гувэр, могуць бачыць магчымасці свайго вызвалення, беларускі народ узяўся за адбудову асноў свае дзяржаўнае незалежнасці, выкарыстоўваючы тыя невялікія магчымасці, якія давалі немцы. У той час у беларускай нацыянальна-съедамай грамадзкасці ня было другой плыні, якая-б трymалася іншае думкі. Нясучы вялікія ахвяры, змагаючыся з польскай і бальшавіцка-расейскай дыверсіяй, прыбыўшы з эміграцыі беларускія нацыянальныя працаўнікі, разам з аcaleўшым на мясцох беларускім нацыянальным актывам, прыступілі да арганізацыі Св. Праваслаўнай Беларускай Царквы, Сацыяльнае Апекі (БНС), Адміністрацыі, Суду, Школьніцтва і Моладзі (СБМ). Папаўшы пад крыжовы агонь бальшавікоў, палякаў і немцаў, беларусы выказалі вялікі гераізм ды нацыянальны ўздым у змаганні за сваё нацыянальнае дзяржаўнае "Я". Гэта — свайго роду эпапэя, кароткая ў часе, але як-жя багатая яна падзеямі вялікага нацыянальнага і дзяржаўнага значэння!

У першых месяцах нямецка-савецкай вайны, калі заіс-

навала была надзея на свабоду беларускага народу, праваслаўныя съяраты (а. А. Коўш, а. І. Кушнер, а. М. Лапіцкі, а. Н. П.) і вернікі, вочы і съедамасць якіх ужо былі ачышчаны ад маскоўскага павуціння, распачалі працу над аднаўленнем Беларуское Праваслаўнае Царквы.

Нацыянальная Царква зъяўляеца магутным дзейнікам у жыцьці кожнага народу. Яна яднае ўсіх у адну сям'ю. Яна захоўвае веру ў Бога і хрысьціянскую мараль. Яна захоўвае родную мову — блізкую, зразумелую — матчыну мову верніка. А таму ў часе ваеннае завірухі і вайсковых падзеяў, за сваю родную Царкву беларусы змагаліся, цярпелі і часта ў муках аддавалі души свае (а. І. Аляхновіч, а. А. Коўш, а. І. Кушнер, а. А. Каліноўскі, а. К. Маеўскі, а. М. Леванчук, а. В. Малашка, а. А. Скабей ды інш.).

Рух за адраджэнне роднай Царквы, у тых умовах, якія мог быць рухам шырокіх царкоўна-грамадзкіх контактавых ды спакойнай працы. Але, не зважаючы на гэта, гэты рух быў глыбока абдуманай і далёка сягаючай дзейніасцю нацыянальна съедамага духавенства і вернікаў, якія занялі становішча, што Праваслаўная Царква на Беларусі мусіць быць аўтакефальнай і незалежнай ад Масквы і Варшавы. Жаданьнем съедамых беларускіх съяратароў і вернікаў даўно было — пазбыцца панавання ў Царкве чужое нацыянальнае іерархіі і духавенства, якія праз Царкву праводзілі русыфікатарскую палітыку ды імкнуліся праз праваслаўе накінць беларусу разуменне сябе як расейца. Пачалося змаганье з гэтым анармальным зъявішчам у жыцьці беларускага народу. У барацьбе і змаганыні, часта трагічнага зъместу (гл. "З гісторыі Праваслаўнай Царквы беларускага народу", І. Касяк, Нью Ёрк, 1956 г., бач. 80-116) ішла праца, дзякуючы якой у 1942 г. у Менску адбыўся Усебеларускі Сабор Праваслаўнае Царквы, які прыняў пастанову аб аднаўленні аўтакефаліі нашае Царквы. У гэтым была насыпелая неабходнасць, і на спатканьне ёй пайшоў Сабор БПЦ, у якім бралі ўдзел: арх. Філафей, яп. Апанас, яп. Сыцяпан, 43 выбранных прадстаўнікоў духавенства, 65 выбранных прадстаўнікоў ад вернікаў, сябры Прадсаборнае Камісіі і госьцы назіральнікі ад іншых веравызнаніяў і рэдакцыі "Беларускія Газэты".

БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА

13

Сабор БПЦ распачаўся 30 жнівеня і закончыўся 2 верасня 1942 г. Ён прыняў:

1) Пастанову аб тым, што Беларуская Праваслаўная Царква становіца на шлях Аўтакефаліі.

2) Праект Статуту Беларускай Праваслаўнай Аўтакефальнай Царквы.

3) Ліст да Канстантынопальскага Патрыярха аб прызнанні "Томасу" — акту незалежнасці Царквы.

4) Праект лістоў да самастойных праваслаўных Цэрквей аб прыняцці Беларуское Праваслаўнае Аўтакефальнае Царквы ў маліцьвеннае сужыццё, як роўнае сястры.

5) Пастанову аб тым, што ў царкоўнай пропаведзі, у навучанні Закону Божага і ў царкоўным спрапаводстве павінна быць уведзена беларуская мова.

6) Пастанову аб даручэнні Сабору Беларускіх Япіскалаў завяршэння далейшай працы ў кірунку аўтакефаліі Беларуское Праваслаўнае Царквы.

Ад гэтага часу Беларуская Аўтакефальная Царква ўзыходзіць на свой Богам вызначаны нацыянальны шлях. Эту вялікую гісторычна-царкоўную падзею перажывала і радасна вітала ўсё съведамае беларускае грамадства, незалежна ад розніцы веравызнання і палітычных паглядаў.

Перажытае тады хутка зацерлася ў паступающим спліце самога жыцця, як і гостра адчутага зьместу і трагізму барацьбы.

Сабор БПЦ 1942 г. ў Менску, а таксама і Другі Усебеларускі Кангрэс 1944 г. у Менску яшчэ раз съцвердзілі аб нашае беларускае прадрашэнства.

Дзяржаўна-прадрашэнскую беларускую канцепцыю Сабору БПЦ 1942 г. і Другога Усебеларускага Кангрэсу 1944 г. дацэнтваюць і нашыя ворагі. А таму, у першую чаргу большавікі, а за імі палякі і расейцы ўсіх масыцей, імкнуцца выкryвіць, зъяславіць ды зацерці гісторыю нашае вызвольнае барацьбы за часоў Другое сусветнае вайны.

Адзначаючы 25-годзьдзе Сабору БАПЦ 1942 г., мушу съцвердзіць, што мы і на эміграцыі змагаемся за аўтакефалію БПЦ ды імкнемся да яе, але здём сабе справу з павагі задання, якое вымагае ад нас паважнага падыходу і паважных ды веруючых у Бога людзей у япіскапскім сане, якія будуць працаўца на славу нашае БАПЦ і нашага народу.

Протопр. Мікалай Лапіцід
Удзельнік Аўтакефальнага Сабору БПЦ 1942 г.

МІХАСЬ КАВЫЛЬ

СЯБРЫ.

Сяброў са съвetchкаю шукаць
І не найці.
Радчас, бы съмех паляшука,
Яны ў жыцці.

О, съмех! З калыскі да труны —
Паў жмені ўzech.
Цяплей грымоты-пяруны
За сябра съмех.

Самотай зьнішчаны ушчэнт,
І злыдню рад.
"А ён, твой госьць, цябе пячэ:
— Ты-ж — гад, ты-ж — гад!.."

Другі — у хату жабраком:
— Прабач, прашу...
А заўтра бруду важкі ком
Шпурне ў душу.

А трэйці, біты верабей,
Пітво — нахбом,
А ўсяму съвету пра цябе:
"Ды ён-жа — "бом"..."

Ён і матулю пракляне,
Ня чмыхне ў нос...
Ён юдафобскі на мяне:
Зрабіў данос..."

Зьбяжыш у край паляшука,
Аблонь зъвяроў,
Каб век ня мець і ня шукаць
Такіх "сяброў."

1967 г.

ПРЫТОКАЮ СЛУЧЫ...

Некаму Нарачы хвалі,
Быццам каханай вусны,
Шэпчуць праз шэрыя далі
Казку юнацтва узрушна.

Некаму лісьцем-хусьцінкай
Ветна махніць Налібокі.
У некага блісънне съязінкай
Нёману сум сінявокі.

Кожнага сэрца разьбіта.
Я, толькі вочы замкнуцца,
Бачу: съпяшыць паміж жыта
Босы падлётак у Слуцак.

Вёрстай над дваццаць бяз спынку.
Кошык суніцаў ня мулкі.
Ленькі, а там Васілінкі
І... Замагільнай завулкі.

Слуцак... Гяргечуць іэпманкі
Газай дыхнє, селядцамі.
Едуць шашэю хурманкі
З хлебам, курамі, аўцамі...

Збышы суніцы знаёмым,
З кошыкам булак духмяных
Лёгка вяртацца дадому
Шляхам, дзе пахне румянак.

Слуцак, зарослы малінай,
Грушамі, сълівамі, бэзам.
Слуцак, жывая быліна,
Душу маю перарэзаў...

Сэрца ў шалёным парыве.
Гэтак балюча, балюча...
Колькі ўшчэ мне праз Саўтрыўэр
Віцца прытокаю Случы?

20 лістапада 1966 г.

УЛ. КЛІШЭВІЧ

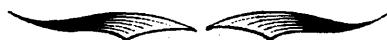
БАБІНА ЛЕТА

Бабіна лета снве павуціну,
Хваляй плыве халадок.
Певень свой голас у неба закінуў —
Песьняй вітае здалёк.

Певень съпявае — яму небалюча,
Сэрца агнём не пячэ.
Думкі паэта пякельныя мучаць —
Нікуды ад іх не ўцячэ.

Песьня пад сонцам мая не сагрэта.
На схіле свайго забыцця
Думкі снуюцца пра бабіна лета,
Думкі пра восень жыцця.

7 верасня 1966 г.

АЛЕСЬ ЗМАГАР**ХАРВАТКА**

(прысьвячаю артысты Гэлене Сабляк)

Аднойчы я траліў у царства дрымот:
Прывабныя німфы вялі карагод,
Гарэзлівы сымех іх бадзёрасцю плыў,
І сэрца пацьвельваў, і кроў агнявіў.

Сярод іх, я бачу, харватка стаіць,
Расплёсвае радасць пяшчотных зарніц;
І зграбная постаць, і вуснаў пурпур,
І вочки съмяоцца, і ў сэрцы — Амур.

— Скажы мне, харватка, як Край той завуць,
Дзе феі-красуні такія растуць? —
Харватка съмяецца, ня хоча казаць,
А вочки харваткі, як зоркі, гарашь.

— Харватка, ці чуеш?... Пяе салавей...
Ці хочаш прайсьціся са мной па траве? —
Харватка съмяецца, ня хоча казаць,
Харватка ня хоча са мною гуляць.

— Скажы мне, харватка, ці любіш, ці не?
Скажы мне, красуня, ці хочаш мяне? —
Харватка съмяецца, ня хоча казаць,
А щокі харваткі палаюць-гараць.

— Ці хочаш, харватка, маёю ты быць?
Я буду цябе, як князёйну, любіць. —
Харватка глядзіць на травіцу-кілім...
— Тваёю?... О, не... Лепей ты будзь мяім.

Лістапад 1966.

ЯНКА ЗОЛАК**МОЙ ЧАС**

(Складакраверш).

Марна праходзэ мой час,
Нават няма адпачынку.
Працаю толькі рэдчас
Хочацца рукі мазоліць.
Дзе мяне хто і калі разыяволіць,
Мой упарадкуе час?
Час-жа — — ня хлеба скарынка.

**

**

Гадаваў, съяліў я
спадзяваныні-мары:
Выпіць акавіты
з залатое чары.

І былі мне мары,
як бальзам на болі,
Толькі іх чакала
чорная нядоля.

Наляцелі зынекуль
завірухі-веi,
Сіверы дыхнулі
на мае надзеi.

Напаілі душу
ня віном, — атрутай...
І завялі мары,
як у съпёку рута.

Адгулі завеi...
Зынклі й спадзяваныні,
Як туман касматы
залацістым раннем

Ды застаўся ў сэрцы
прыкрым адгалосьсем
Жаль па тым прыгожым,
што не адбылося.

3 АФАРЫЗМАЎ

Ня будзь ні горкім, ні салодкім.
І саладосьць, і гарчыня —
На ногі цяжкія калодкі,
А не цяпло і яснасьць дня.

**

Вер, спадзявайся, чакай,
Едка з няўдач насыміхайся,
Радасьць па краплі зьбірай,
А мэты свае дабівайся.

Я. ЮХНАВЕЦ

3 розных тэмаў

**

Небакрай (даруйце уяўленыню!),
там дзе лес вяршалінамі спаткаўся зь ім,
векі сплюшчаваў пад сонцам скратна.
Адыходзіў дзень
у павалоку ночы, у зіхceneне зор.

Водгулі усякай поўна у прасторы.
Кажная ступень зямлі хіне да адпачынку.
Часіны гэтая лісъцё тримае, лічыць;
вячорны змрок узгоркі роўніца.

Хцівай рупнасцяй скончыць працу,
бо можа заўтра пойдзе дождж,
ня вінуючи утому рук і ног,
касцы апошняя заходзілі пракосы.

У нябёсах зынічка а ніводная
каб мне дарогу ўночы асьвяціла...
Ёсьць съвято у съценях мрояў,
яны вітаюць ад працы й імкненіяў.

СЯЛЯНІН

Ён разумнейшы за усіх на съвеце.
Сябе накорміць і апране.
Імё адвечнае: сялянін зпад Вільні
яго ня страшыць,
а ахіне.

Ён браў багатыя узяткі
ад папялістасе зямлі.
А плуг кінуўши — із стрэльбай —
прад ім схіналіся каралі.

Пра усё, што з ім здарылася,
не апавядаў нат часапіс.
Хват увесь айчыннай мудрасыці
у капусьце кіслай кіс.

У гэтым вершы старакаватым,
забыўшыся на усякі час,
хвалю цябе стогод наўперед
знаёмы сялянін Антось, ці Ясь.

Зайдра мо, як ты заўсёды,
я закахаюся зямлён.
Не адступлю ад пясыці глебы —
буду разам із табой.

Чым ахватней сваім жаданьнем
зайздрасцяй даю разгон,
летнім досьвіткам любуюся —
багацьцем сіліцца загон.

Мы разумнейшыя за усіх на съвеце:
сябе накормім і апранём.
Імё адвочнае: сялянін з-пад Вільні
мы не адмовім,
ахінём.

**

У вогнішчах крылы вецер не знявеціў,
мкне далей у поле, да гушчыні лясоў,
памятна з пажарышчаў попел звяяўши,
людзям іхнай песні не знайшоў.

Буйне іхны гнеў. У подзьумухі хісткія ветру
патаємным шэптам не скардзяцца яны.
Небакрай аціх, у ціхаце далёкай
ён поўны ведамак і съмерці й жыцця.

Вочы застыглыя, што спраглі быць жыцьцём.
Сэрца б'еца у суровым гомане
у тых, хто раны палічыў свае
пад скрыткамі адвочнае свабоды.

**

Справедны той
хто сваё наканаванье
кляне аддана
над магілай згінутых,
хто родніць іхнае жыцьцё мінулае
і даражыць найбольш сваіх славу.

ЗНАЁМАЙ

Пра што съпяваш, хваліца паэтычным словам?
Наш съвет прыціх між намі, здаецца, ня ўчора,
кірункамі усімі съвету —
чатырма бакамі, й вачмі хай шэрагна,
ён спакволіцца паміж нас дваіх.

Прыціхла донь зямлі, як глыбіня нябесаў.
Смугой схаваны дзень, павер:

хлусьня зямная,
каб нечаму, ці некаму успамін быў съцілы,
памяцяй мінулай што пажыла учора.

Я кажу пра што съпяваш, і няхай хваліца,
таму што зноў вярнуўся цябе спаткаць,
дзе будзе час для нас маўкліва-моўкны,
яго нам можна хоць крышку стрымаць.

Каждойчы навет, цябе убачыўши,
я веру нейкім забавам небывалым:
съцераглівай мрояй забегаю радзіва
да часу,
калі ня стане часу
нам абодвым смутку пераказаць.

К. АКУЛА

НА „РОДНАПАРТЫЙНЫМ“ ПАРНАСЕ

У днях 12—15-га травеня 1966 г. адбыўся ў Менску 5-ты
Зьезд пісьменнікаў БССР. Дамінуючым мотто нарадаў
было: "раўняйся на ,родную партыю“.

На бэсэсераўскім Парнасе
Шумлівае веча,
Бы ў задрыпаным калгасе
Болькі свае лечадь.

Там маскоўскія вяльможы
Пільна надта сочадь,
Каб з дарогі, ня дай Божа
Меншы брат ня збочыў.

Як адкормлены кабан
Пыхціць жрэц партыйны,
Рабаўласцік ён і пан
Безапэляцыіны.

Палітрук партыйны Броўка
Гугнявіць прамову,
Літаратар зь яго кепскі,
Махляр — адмысловы.

БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА

17

„Я скажу вам праста й ясна,
— так вядзе гаворку —
Наша зорка не пагасла,
Хоць народу горка.

На народ-жа вы начхайце,
Бо народ — ваш вораг,
Для расплаты з старшим братам
Дзяржыць сухі порах.

Каб яму даўгія руکі,
Ён-бы без запыну
Усіх вырадкаў павесіў
На сухой асіне.

Пакуль гнеў народны зробіць
З нас каму хаўтуры,
Мусім многа наスマуродзіць
У літаратуры.

Нам Москва — сьвятых съятая,
Заступніца й маці,
Маскалі нам памагаюць
Карыта трымата.

Кагадзе мяне паклікаў
Дабрадзей маскоўскі,
Пераслаў для вас вялікі
Свой наказ бацькоўскі.

Ён прадставіў справу ўзорна
Як брацца за дзела:
Што ёсьць бела — пэцкаць чорным,
А чорнае — белым.

А хто вылезе са строю,
Наказ бацькаў скрывіць,
Таго дуйце аглаблёю
У каршэні і ў грыву!

Каб быў хлеб ды і да хлеба,
Век шчасльвы й доўгі,
„Колас пад сярпом“ ня трэба,
Толькі — „Вецер з Волгі“.

Ёсьць, таварышы, дзьве тэмы:
Ілыч і Каstryчнік,
Мы на іх набёём кішэні,
Даход павялічым.

Гэта наш галоўны клопат,
— Скажу без запынку —
Бо на іх найлепшы попыт
На маскоўскім рынку.

Сказаць праўду, то Каstryчнік
Зацяганы моська,
Ды дае нам акалічнасць
Напоўніць авоські.

Ілыч — мудрасць, Ілыч — сіла
Іліч гэніяльны,
Захаваў ён і ўтрываліў
Лад калёніяльны.

Пра гэніяльнасць Ілычову
Створым нябыліцы.
Ілыч — дойная карова
Каждага партыйца.

З усяе мае прамовы
На лбе запішыце:
Роднай партыі і ўраду
Вы як псы служыце.

Наапошку давядзеца
Ужо паставіць клічнік:
Хай жыве нам і пасецца
Вялікі Каstryчнік“.

Так партыйны ідыёта
Плявузаў прамову,
І съярбелі ў патрыётаў
Рукі з гневу й болю.

Ты, махляр, нам балабоніш
Пра лепшую долю,
А народ жыве ў прыгоне,
Хоча хлеба й волі.

Ты наеў таўстое пузা,
Цівун ілічоўскі,
Даўно здохла-б твая музा,
Каб ня штых маскоўскі.

Надыходзіць дзень расплаты —
На народным судзе
Тых, што памагалі кátам,
Народ не забудзе.

2.6.1966 г., Таронта

**

А. САКОВІЧ

БРАТЫ

Аповесьць.

1

Сабіна зьбіралася на канцэрт. Яна сядзела пры туалетным стале перад люстрам. Ейныя рукі спрытна ўкладалі бліскучыя каштанавыя валасы ў модную прычоску.

Вясна. Сонечна й цёпла. Расчыненая вокны ў сад. Лёгкі ветрык калыша краі рассунутых цяжкіх залацістых штораў на вокнах, прыносіць із саду пах съвежаскошанае травы. Сабіна чуе рытмічны стук матору ка-сілкі. Гэта ейны муж, Зымітрок, съпяшаеща дакасіць траву на газонах ад вуліцы.

Дзесяць год як яны жывуць тут, у Амэрыцы. Дзесяць год на адным месцы. Пасьля пакутлівых перажыванняў вайны, пасьля шматгадовых блуканьняў па Эўропе, нарэшце, яны адчуваюць сябе амаль дома.

Гадзіннік на съянне прабіў шэсцьць гадзінаў. Час быў нагадаць Зымітраку зьбіраца. Сабіна ўгледзела яго на ходніку. Ён быў не адзін. Зы ім стаялі, размаўляючы, якісь незнамыя мужчыны і кабета.

Мужчына адрэзу зауважыў Сабіну, і яна бачыла, што ён сочыць за кожным ейным рухам. Асабліва ўразіў яе насыцярожаны выраз ягоных вачэй. Разам із tym, зьявілася й думка, што ў сваім жыцці яна ўжо бачыла гэтага чалавека. Дзе? Яна не магла прыгадаць.

Ён выглядаў на гадоў пасьля сарака. Высокі, шырокі ў плячах. На ім добрай якасці чорны гарнітур, беласынегны каўнерык. Рудаватыя, каротка паstryжаныя валасы на галаве, густыя й хвалістыя. Невялікая бародка, прадаўгаваты бяз скулаў твар і съветлыя халодныя вочы.

Зымітрок сказаў да Сабіны пабеларуску:

— Тут прыехалі да нашага суседа Міхалевіча, а яго німа ў хаце.

— Міхалевіч на працы ў бібліятэцы да дзяявітай гадзіны вечара, і я ня думаю, што ён вернецца раней, — адказала Сабіна.

— А я маю ўсяго паугадзіны вольнага часу, — скажаў незнамы.

— Вы гаворыце пабеларуску? — зьдзівіўся Зымітрок. Відаць, да таго яны размаўлялі паангельску.

— Я беларус, — адказаў незнамы.

— Беларус? — узрадаваўся Зымітрок. — Дык вы мо спадар Сямён Казура, якога мы чакаем у нашую царкву на рэгэнта із Ангельшчыны?

— Не... — незнамы неяк на хвіліну сумеўся, быццам абдумваючы, як адказаць, і тады павольна дадаў:

— Я не з Ангельшчыны...

— А скуль вы?

— Зы Беларусі.

Здарающца розныя цуды. Але такога, каб чалавек із Савецкага Саюзу сам шпацыраваў па Амэрыцы, Сабіна не спатыкала. Яна із зьдзіўленнем паглядзела на мужа.

Незнамы перахапіў гэты пагляд. Адразу занэрваваўся. Расчыніў свой чорны партфель, што трymаў у руцэ, дастаў зь яго ліст. Пачаў тлумачыцца, што гэта ліст Міхалевіча, што той запрасіў яго да сябе, што перад ад'ездам за мяжу ён наведаў ягоных бацькоў. Ён стаяў із лістом у руцэ, працягваючы яго ў бок Сабіны, нібы прапануючы ёй узяць і прачытаць. І тады ўва ўсквалёваным руху рукі, у твары незнамага Сабіна ўбачыла Максіма Назарэвіча.

— Вы новы эмігрант? — працягваў цікавіцца Зымітрок.

— Не, я належу да Савецкага місіі.

Максім і Савецкая місія... Не! Сабіна не магла гэтamu паверыць. Максім у ейнай памяці назаўсёды застаўся гордым і непакорным... І яна суцяшала сябе, што гэта толькі нязвычайнае падабенства паміж гэтым савецкім урадоўцам і Максімам... І тут-же ѹзноў прыгадала, што Максім цяпер мусіў бы быць саракатрохадовым. Але й гэты выглядае на такія-ж гады...

— Адкуль вы з дому? — спыталася яна.

Незнамы не съпяшаўся із адказам. Ён нават не глядзеў на Сабіну. Нахілішы галаву над партфэлем, ён клаў назад ліст.

Да Сабіны загаварыла кабета. Яна была немаладой, выглядала простай. Съпярша Сабіна думала, што гэта жонка незнамага. Кабета гаварыла ні то паўкраінску, ні то парабескі, і ў ейнай вымове моцна адчуваўся ангельскі акцэнт.

— Do you speak English? — спыталася Сабіна.

БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА

19

— Yes, I do, — адказала кабета. — I was borne in this country. Я ім дапамагаю, — дадала яна, кінушы ў бок незнамага. — Я прывезла іх сюды на сваім аўта із расейскае царквы, дзе яны былі на абедзе ў настаяцеля Аляксеява.

Сабіна слухала кабету й ня спыняючыся думала сваё: "Я мушу ведаць, ці гэта Максім... Я павінна запытца яго... Мо ён не пазнае мяне? Мо ня можа прызнацца пры гэтай кабеце?.. Трэба зрабіць так, каб на момант я засталася зь ім адна... Як зрабіць?"

На дапамогу Сабіне нечакана прыйшла сама кабета. Яна запыталася:

— Дазволіце мне пазваніць ад вас па тэлефону?

— Калі ласка, — узрадавалася Сабіна. — Зъмітро, мо ты правядзеш спадарыню ў хату, пакажаш, дзе тэлефон?

Сабіна й незнамёмы засталіся ўдвох.

— Мне здаецца, што мы з вамі аднойчы спатыкалісся, — сказала яна.

Яна глядзела на яго й бачыла глухую бязълюдную сялібу... там, далёка, за акіянам... бачыла засынежаную даль, скутую холадам і вайною... і вясёлага юнака, які, здавалася, нічога не баяўся...

— Спатыкаліся? — перапытала ён.

— У Валаванаве, у часе вайны. Пад Москвою.

Ён зноў перапытала:

— У Валаванаве?.. Я ніколі там ня быў.

Раптам ён устрахнуў галавой, быццам штось прыгадаўшы, і весела рассымяяўся. Твар ягоны стаў больш прыемным і шмат маладзейшым.

Такі рух галавы й съмех Сабіна памятала. "Максім!.. Няўжо ён? — із жахам у сэрцы думала яна. — Што яго змусіла скарыцца, пайсьці працаўца да ворага?"

— Мне вельмі прыемна, што я нагадваю вам кагось, каго вы ведалі яшчэ дома, — сказаў ён. — Толькі я пепракананы, што я ня годны яго...

Гіранічны, гульлівы тон, якім ён гаварыў, абурыў Сабіну.

— Скажэце, калі чалавек амаль пэўны, што не памяліеца, а другі ня хоча прызнацца... нават свайму сябру... Хто ён? Прыяцель ці вораг?

Прыемная ўсьмешка пакінула ягоны твар:

— Я ніколі ня меў гонару быць сябрам буржуазных нацыяналістых.

Вярнулася кабета.

— Нам трэба хутчэй ехаць, — сказала яна. Падзякавала Сабіне за дапамогу, пайшла да свайго аўта, што стаяла ля хаты Міхалевіча.

— Бывайце! — сказаў незнамёмы.

— Бывайце! — адказала Сабіна. Яна не працягнула яму на развітанье руکі.

Хутка шум матора заціх. Сабіна бачыла, як аўта павярнула ў бакавую вуліцу й зынікла з вачэй. А яна ўсё заставалася стаяць на месцы, забыўшыся на Зъмітрака, забыўшыся, што трэба ехаць на канцэрт.

Сабіна ведала, што ейнае жыцьцё склалася-б інчай, калі-б не Максім. Выгадаваная ў дзіцячым прытулку, яна з маленства прызычайлася рабіць тое, што ёй загадвалі, не супярэчыць, моўкі хаваючы ў сэрцы свой боль, свае сумнівы. Спаканыне з Максімам у часе вайны абудзіла ў ейнай души новыя сілы: жаданье ѹсьці наперад, плысці супраць плыні; адважыцца плысці нават тады, калі здаецца, што мо ѹ не даплынеш.

"Максім — чырвоны дыплямат?.. Даіская фантазія!" — запэўняла яна сябе й ня верыла.

2

Была другая палова каstryчніка 1941 году. Невялікую сялібу, дзе Сабіна працавала настаўніцай, пакінулі ўлады, і людзі кожны дзень чакалі прыходу немцаў.

Апошнія два тыдні па шляхах на Москву дзень і нач адступала Савецкая армія. Ад жаўнеру Сабіна чула аб умацаваньнях калія Малаяраслаўца. Там, казалі яны, савецкія войскі зьбіраліся спаткаць немцаў, як некалі Кутузав Напалеона. Але немцы абыйшлі іх, узяўшы ў "мяшок". Праз лясы ѹ балоты яны праклалі сабе іншыя шляхі, выйшлі на Нара-Фамінск, сталі ў 45 кілометрах ад Масквы.

— Ад самага Дняпра мы толькі ѹ робім, што выходзім із абружэння, — скардзіліся змораныя жаўнеры.

Тым раннем, пасля некалькіх дзён дажджу ѹ слаты, добра прымарозіла. Уначы выпаў першы сынег.

Сабіна прыходзіла паглядзець сваю школу ѹ цяпер сцяпшалася назад, у вёску, куды перайшла жыць два дні перад тым. Яна амаль бегла праз поле, із трывогаю ўглядываючыся ў неба. Кожную хвіліну ѹ гэтай праэрыстай сіней высі малі зывіцца самалёты, наладаваныя бомбамі, а зь імі — небяспека ѹ съмерць. Раптам, заміж гулу самалётаў, яна пачула сыпей. Насустрач ёй ішоў высокі хлапец. На ім была цывільная вопратка, але хада, способ трымаць плечы выдавалі вайскоўца.

"Пераапрануты жаўнер", — падумала Сабіна. Такіх цяпер было нямала. Толькі большасць зь іх пільнава-

лася прайсыці неўзаметку, а гэты съпявашы ды яшчэ на ўесь голас. "Звар'яцеў?" — занепакоілася яна й прыпынілася, аглядаючыся навакол. Ні души паблізу. Наперадзе лес. Вярнуцца назад у школу? Яна там толькі што была, ды й пусты двухпавярховы мураваны будынак палохаў ня меней, чымся гэты хлапец. "Трэба йсьці наперад, — вырашыла яна, — і не выдаваць свайго страху". Узняўшы вышэй галаву, рашучымі крокамі яна пайшла насустрач.

Хлапец кінуў съпявашы. Калі яны паразіліся, ён першы загаварыў:

— Скажэце, калі ласка, у тым баку, скуль вы йдзеце, яшчэ няма немцаў?

Голас ягоны гучэй мякка й прыемна. Сабіна ўзняла свае очы на яго й умомант забылася на ўсе свае страхи.

— З чаго гэта вы рассыпяваліся ў такі час? — спыталася яна жартліва.

— Цешуся!

— Цешыцесь?

— Пэўна, бо йду дадому, разумееце? да-до-му, — заўлісі ён ізноў съпевам на ўсё поле.

— Дзе-ж вашая хата?

— Далёка.

— Дзе?

— У Менску.

— І я зь Менску, — вырвалася ў Сабіны.

— Зямлячка, як прыемна!

Ён гаварыў і ўесь час усъміхайся. Ягоны съветлы твар, паружавель ад холаду, выглядаў такім маладым, такім прыгожым, што Сабіна не магла адвесыці ад яго вачэй. Ён здаваўся ёй нязвычайнім. Хацелася стаяць і размаўляць зь ім.

— Няўжо вы думаеце дайсыці да Менску на пяхоту? — спыталася яна.

— Чаму-ж не?

— На пяхоту? Насупраць зімы?.. Сотні кіламетраў?.. Праз фронт? — Сабініны очы затрымаліся на ягоных шэрых растаптаных валёнках, на пашарпаным кожушку.

— Ня дойдзеце, — із перакананьнем сказала яна.

— Вельмі лёгка дайду, — запярэчыў хлапец. — Ад вёскі да вёскі. Трэба толькі рабіць выгляд, што ты зьнекуль недалёка, тады цябе ніхто не затрымае, не запытаеца папераў... Між іншага, што гэта за будынак? — запыталаўся ён.

— Нашая школа, — адказала Сабіна й адразу пасумнела. Сённяня, калі яна вярнулася туды, каб забраць што-небудзь яшчэ із рэчаў, знайшла школу й свой пакой абранымі дашчэнту, у калідорах валяліся толькі парваныя кніжкі.

— Вы там жывеце?

— Не. Тут небяспечна заставацца: блізка чыгунка ды яшчэ й нафта, — паказала яна туды, дзе ўздоўж чугуначных рэяў высяліся тры вялічэзныя шаравата-белыя бакі. — Мы цяпер на вёсцы, кіламетраў за пяць адгэтуль.

— Хто гэта мы?

— Дырэктар Сарачэнка зь сям'ёю ды я.

— Дырэктар — партыйец?

— О, не. Завуч быў партыйец, а дырэктар — добры чалавек.

І хлапец ізноў весела рассымляўся:

— Мне здаецца, што мы ня толькі землякі, але й блізкі ў паглядах.

Сабіна ўсъміхалася ў вадказ. Усё, што казаў гэты хлапец, здавалася ёй нязвычайнім і мілым.

У небе пачуўся гул самалёту. Сабіна закалацілася, хацела кінуцца ў цякаць. Хлапец стаў бліжэй да яе, за-гарадзіў сабою дарогу.

— Стойце на месцы, — загадаў ён, — да лесу ўсё адно не паспееце дабегчы.

Прыкрыўшы очы рукою ад сонца, ён глядзеў на самалёт, які набліжаўся.

— Я ня думаю, каб ён па нас пачаў страляць. А калі-б пачаў, кідайцеся на зямлю.

Сабіна паслухалацца, хоць ад спалоху ў яе заняло дух.

Хутка пагрозылівы гул наблізіўся так, што аглушыў ях. Сабіна ўбачыла лётніка ў сталёвым шаломе й чорную свастику на баку самалёта. Ёй нават здалося, што лётнік павярнуў галаву ў паглядзеў на іх. Мінуў. Пачаў набіраць вышыню, узняўся над лесам, паляцеў у кірунку Масквы. Яна із палёгкаў ўздыхнула.

— Я не хачу тут болей стаяць, наражацца на небяспеку... Бывайце! — сказала яна й пайшла.

— Хвілінку, — сказаў хлапец, ідучы за ёю ўсьлед. — Дзе на вёсцы вы спыніліся?

— У школе.

— Мо й мне там на дзень знойдзеца месца?

— Дэ́зве вольныя клясы да дыспазыцыі кожнага, хто хоча...

— Іншы раз чалавеку мала дзвух вольных клясаў. Яму патрэбныя яшчэ й голка із ніткаю, каб пазыроўваць дзюры ў кожуху. — І з жартам дадаў: — Відаць, сціты галоднага не разумее.

— Вы галодны?

— Моцна.

Яна паглядзела на яго. Ізноў яе ўразіў наредкасць прыемны твар, але толькі цяпер яна заўважыла, што ён худы. Сабіна рана засталася без бацькоў. У сваім

жыцьці яна часта была галоднай. Яна не магла не спачувадць.

— Я не магу абяцаць пачаставаць вас хлебам, але бульбы й грыбоў у мяне колькі хочаце. Мы ўсю восень із вучнямі выбіралі бульбу на калгасным полі. За працу я атрымала два мяшкі. А на грыбы быў рэдкі ўраджай: расылі ня толькі ў лесе, але і па дарогах.

— На вялікую вайну грыбы заўсёды родзяць, — значыў хлапец.

У лесе было холадна й золка, хоць праз верхавіны гонкіх хвояў прабівалася сонца, сівяцілася цёплай медзьню на ствалях, клалася зыркімі плямамі на дарогу.

— Сьвеціць сонца ды ня грэе, — казаў ён, б'ючы рукою аб руку, каб сагрэцца.

У яго ня было рукавіцаў.

Сабіна сказала:

— Прыдуць большыя марозы — руکі паадмарожваеце.

Трэба будзе пашыць вам із чаго-небудзь рукавіцы.

— Ідэя нядрэнная, але я-б хацеў папрасіць вас аб чымсь большым. — Ягоны твар стаў вельмі сур'ёзны. — Было-б добра, каб людзі думалі, што я вам сваяк, скажам, стрычэны брат-студэнт. Могуць наскочыць немцы, і я не хачу трапіць у палон.

— Дырэктар ведае, што ў мяне нікога няма... Але ён добры чалавек, яму можна сказаць праўду. Згоды? — спыталася Сабіна.

— Згода. — Твар ягоны ўзноў павесялеў. — Маё імя — Максім Назарэвіч, — адрэкамэндаваўся ён. — А як тваё? Як сваяк я мушу яго ведаць.

— Сабіна... Сабіна Азарка...

Лес, парадзеў. Яны выйшли ў поле.

— Вось і вёска, — паказала Сабіна рукою.

Пад белымі, засынжанымі дахамі ў вадну лінію праз поле цягнуліся пашарэлыя драўляныя хаты. Пасярэдзіне вёскі — зруб ля студні із высокім жоравам над ім. Дзё-ні-дзе каля хатаў пракідаліся дрэвы із чорнымі аголенымі галінамі.

— Панура, пуста, гола, — сказаў Максім, гледзячы на вёску.

— Затое ўбаку ад вялікіх гасцінцаў.

Школа стаяла ў канцы вёскі, асобна, на ўзгорку. Яна выглядала ні веселяшай, ні шмат большай ад іншых хатаў. На школьнім двары Сабіна паказала Максіму сховішча на выпадак бамбардованыя й месца пад падвесьцю, дзе ляжаць сухія дровы.

Максім пажартаваў:

— Я бачу, сястрыца, наскроў твае эгаістычныя меркаваныні, Чакаеш, каб я паліў печку, насыў ваду...

— Пэўна, — перабіла яго Сабіна. — Мой пакой па-

вінен быў добра выступдзіцца: сёньня я не паліла печкі.

Праз незавешанае, першае ад уваходу ў школу вакно была відаць сярэдзіна пакою Сарачэнкаў. Грыц, Магдалена й іхны пяцігадовы Тарас сядзел пры стале. Перад імі стаялі талеркі.

— Шчаслівя людзі палуднуюць, — нібы пазайздросціціў Максім.

— Не бядуй. Я цябя пазнаёмлю зь імі. Яны гасцінныя. Адразу пасадзяць цябя за свой стол.

Яны ўвайшлі ў калідор. Праз адчыненую дзвіверы аднае клясы было відаць трох чырвонаармейцаў. Яны спалі ў шыннялех і ботах на нічым не засланай падлозе.

— Ты, мне не казала, што ў школе ёсьць жаўнеры, — ціха заўважыў Максім.

— За апошняя дні іх тут шмат пераварнулася. Прыходзяць і адыходзяць. Адны скардзяцца, другія маўчаць, але ўсе змораныя, зъянтэжаныя, — адказала Сабіна.

На парозе свайго пакою іх спаткаў Грыц.

— Заходзьце да нас пагрэцца, — прапанаваў ён ім.

— Я не адна.

— Заходзьце разам.

— Мы тут хвалюемся, што із нашай Сабінай сталася, а яна, бачыце, якога прыгожага хлапца дзеся падхапіла, — казала Магдалена, ідучы ад стала да палічкі па талеркі.

Сабіна не памылілася. Сарачэнкі пакінулі іх палуднаваць у сябе.

— Тры дні прабыў Максім у школе. За гэты час ён зачарараваў ня толькі Сабіну, але й Сарачэнкаў. Грыц наўрат дапамог яму змайстраваць якісь дакумент, бо меў у сябе школьнія пячаткі.

Максім любіў сьпіваць. Распальваў печку — сьпіваў, нёс ваду — сьпіваў, дапамагаў Сабіне ці Магдалене чысьціць бульбу — сьпіваў. Словы песніяў, якія Сабіна калісьці чула, слова мовы, якую, ёй здавалася яна зусім забыла за апошняя гады, будзілі штось новае ў ейнай души. Жыцьцё на яе долю выпала суроавае. Але яна ўспрымала яго як штось непазыбежнае. Зь дзяцінства ня ведала ні бацькаўскую ласкі, ні матчыных песніяў і казак. Яна часта плакала, ды не па няведамай бацькаўшчыне.

Аб чым толькі ні перагаварылі яны за тыя тры дні. Францішак Скарэна, Кастусь Каліноўскі, Лёсік... Гэтая імёны Сабіна першы раз у сваім жыцьці пачула ад Максіма. Калі ён гаварыў пра бацькаўшчыну, ягоныя вочы блішчэлі, голас дрыжэў.

У гэтай вайне ён бачыў надзею на вызваленіе Беларусі ад Масквы:

— Мо гэта нашая 12-ая гадзіна... Я мушу быць дома.

У ягоных перакананьнях было столькі шчырае веры й энтузіазму, што яны перадаваліся й Сабіне, захаплялі яе.

Кожны дзень, які Максім адкладаў, каб ня ўсьці да-
лей, прыносіў Сабіне радасьць. Нават застаючыся аднэй,
калі ён ішоў да дырэктара ці ў клясу, дзе ён меў свой
кут для адпачынку, Сабіна бачыла ягоны твар, чула яго-
ны голас. Ён, каго яна зусім ня ведала яшчэ пару дзён
таму, заняў усе ейныя думы. Вайна навакол, бойкі сама-
лётаў у небе над вёскаю, і далёкі неперарывны грукат
кананады не палохалі яе так, як раней.

— Хто твае бацькі? — запытаўся аднойчы Максім.

— Я ня ведаю, — адказала Сабіна. І раптам ёй захаце-
лася расказаць яму тое, аб чым яна ніколі нікому не
казала. — Я ня ведаю, — паўтарыла яна. — Дзіўна.
Я толькі памятую вялікі пакой, шафы із кніжкамі ўздоўж
аднае съяны, плюшавую рудую канапу ў залаістых
сланечніках... І я на руках у таты. Побач сядзела мая
маці... Ля шафаў двух мужчынаў пераглядалі кніжкі.
Іхныя шынялі й шапкі із чырвонымі апаскамі ляжалі на
крэслах, каля стала... У дзіцячым прытулку ўчаны я
часта старалася прыгадаць твары таты й мамы... Не
магла. Мо прыдумала я ўсё гэта?.. Але гэта магло
быць і праўдай. Аднойчы, калі мне было ўжо 8 гадоў,
мяне паклікаў да сябе загадчык прытулку дзядзька
Сыцепановіч. Ён сказаў, што маё прозвішча не Азарка,
а Дарашэвіч. Каб я добра памятала гэтае імя Дарашэ-
віч, але каб пакуль што нікому нічога аб гэтым не
казала... За колькі дзён таго дзядзьку Сыцепановіча
забралі. Казалі, што ён вораг народу.

Максім слухаў уважліва, не адводзячы вачэй ад
Сабіны.

— Ворагам народу акупант называе кожнага, хто лю-
біць сваю бацькаўшчыну, — сказаў ён.

— Тады-ж ня было яшчэ немцаў, — вырвалася ў
Сабіны.

Ён паглядзеў на яе зьдзіўлена:

— Якая ты наўная, як дзіця. Хіба ты не разумееш,
што Москва — такі самы акупант, як і немец? І яшчэ
пытанье, хто зь іх для нас, беларусаў, горшы, акупант.

Сабіна нічога не знайшла адказаць яму. Маўчала і ён.

Яна бачыла ягоны спахмурнелы твар, гнеўна ссунутыя
брывы. Сабіне стала страшна, што ён злуеца на
яе. Ёй хацелася, каб ён спачуваў ёй, слухаў яе.

— Мне ня было каму растлумачыць гэтага, Максім, —
сказала яна нясымела. — Хочаш ведаць маю гісторыю
далей?

Ён ачнуўся ад задуменяня, узьняў твар да яе, ска-
заў ласкава:

— Я слухаю.

— Відаць, і мае бацькі — ворагі народу, думала я
тады. Іначай дзядзька Сыцепановіч не загадваў-бы мне
хавацца ад усіх... Мне было сорамна ў страшна, што
хтось даведаецца аб мaim сакрэце. Колькі я паплакала
тады!

— Я ведаю, — сказаў Максім, — я ведаю.

Ён ведаў гэты страх і сорам. Ведаў і ѿмная ночы,
і сьвіст ветру за вакном, і сылёзы адзінокага разгубле-
нага дзіцяці.

— Падобна, што твой дзядзька Сыцепановіч быў арыш-
таваны тады, қалі й мой бацька. Ці ты чула што-небудзь
пра яго пазней?

— У 31 годзе ён прыслаў мне ліст і свой адрыс. Яго
выслалі ў Іванава-Вазнясенск. Твой бацька таксама
быў высланы?

— У Яраславі. Па суседству зь Іванавым. Туды быў
высланы й др. Серада, першы прэзыдэнт БНР.

— Дык мо твой бацька ведаў дзядзьку Сыцепановіча?

— Ня думаю. Там я ўсіх ягоных сяброў ведаў. Апош-
нія три гады я з бацькам жыў. Ён моцна хварэў, фак-
тычна быў прыкаваны да ложка. Я ня мог пакінуць яго
аднаго... Як бацька марыў вярнуцца на бацькаўшчы-
ну! Прасіў дазволу... Ня далі...

— Ён памёр?

— Гэтаю вясною... Каб ён быў жывы, мы-б ішлі
ципер на Беларусь разам... — Максім правёў іэрвова
рукою па сваіх хвалістых валасах. — Хопіць пра сябе,
лепей даскажы ты, як апынулася тут. Высланая так-
сама? — усміхнуўся ён, прабуючы жартаваць.

— Я сама сябе выслала сюды. Дзядзька Сыцепановіч
напісаў мне, каб я, як падрасту, прымехала да яго ў
госці. Споўнілася мне тады якраз 9 год, і я вырашила,
што ўжо даволі падрасла, каб магчы ехаць. У туго-ж
весень і паехала. Паехала зайцам. Дабралася аж да гэ-
тага станцыі, каля якое мы спаткаліся. Тут хтось із па-
сажыраў угледзеў мяне пад лаўкаю, паклікаў правадіць
вагону... Крычала й білася я, не хацела із-пад лаўкі
вылазіць. Мела надзею, што дзесь ужо блізка ад дзядзь-
кі Сыцепановіча... Заміж Іванава апынулася я ў дзіця-
чым прытулку тут, у Бораўску...

— Ты пісала пазней дзядзьку Сыцепановічу?

— У тым і бяды, што — не. Адбіваючыся ад правад-
ніцы, ліст я згубіла. Кішэні ў мaim паліто былі дзіраваны.
Ліст я ўвесь час у руцэ трymала. Калі выпусціла яго
з рукі — не заўважыла, а адрыс забылася. Пазней, як
была ўжо настаўніцай, была напісала ў Іванава, у ад-
расны стол. Адказ атрымала, што Якуба Сыцепановіча
у іх няма.

Ізноў паміж імі настаў мамэnt маўчаньня. Але ён не палохай болей Сабіну. Ёй здавалася, што цяпер яны разумеюць адзін аднаго, як запраўдныя брат і сястра.

Ад самага пачатку іхнага знаёмства Сабіна заўважыла, што Максім ня вельмі любіць гаварыць пра сваю сям'ю. Праўда, аднойчы сказаў, што ягоны айчым — кар'ерысты й бессардечны чалавек, што малодшы брат праз меру расьпешчаны маткаю й айчымам. Распытвацца болей Сабіна не адважвалася, бо ён рабіўся маўклівым і замкнёным. Ёй выдавалася, што ў сабе ён хавае якісъ боль. Сёння гэты боль вырваўся навонкі. Ён даўверыўся ёй, Сабіне.

— Ты моцна любіў свайго бацьку?

— Любіў? Я люблю яго й цяпер. Як магу я яго ня любіць? Я ганаруся ім. Я хачу дакончыць рабіць тое, чаго яму ня далі зрабіць. Як і ён, я хачу, каб мой край, мая нацыя былі вольнымі... — Запал раптоўна патух у ягоных вачах. — Мушу я ганарыца сваёй маткай? Яна пабралася із съледчым, які дапытваў бацьку.

Урэшце, Максім выбраўся йсьці далей. Казаў, што пойдзе праз Малаяраславец, бо там жыве ягоная стрычная сястра па бацьку, жонка таксама высланага беларуса.

— Скажы, Максім, — запыталася ў яго Сабіна, — чаму так шмат нашых людзей караюць?

— Тэрор — улюблёны мэтад дыктатараў і тыранаў.

Сабіна правяла Максіма да самага лесу. Вярнулася ў свой пакой. Інеем заткала шыбы. Сумна. Прыйшла съведамасць, што яна мо ніколі болей не спаткае Максіма. Ніколі. Сэрца ныла нясыцерпна балюча.

Увечары яе запрасілі да сябе Сарачэнкі. Яны хадзілі ў саўгас, дзе мелі знаёмага заатэхніка. Прынеслі адтуль малака, пачаставалі Сабіну, але сказалі ёй, што заўтра зьбіраюцца пакінуць школу, каб перайсьці жыць у саўгас. Даўно Сабіна ня чулася такой адзінокай і нешчасцілівай, як у той вечар.

Назаўтра яна прачнулася ад блізлага выбуху. Усхаўлілася із ложка, хацела апранацца й бегчы ў сковішча. Ізноў загрукацела й ізноў. Із шыбаў пасыпалася шкло. Праз вакно ўварвалася ледзяное паветра хмурнага ранінья.

Сабіна кінулася на падлогу. Яе калаціла ад холаду, але ёй не хапала адвагі нават узяняць руку, каб съязгнучы на сябе коўдру. За съяною заплакаў Тарас.

Страляніна ня спынялася. Грукацела. Страчыў кулямёт. Кулі вішчэлі, сыпаліся па даху, але Сабіна ня чулася ўжо: такой перапалоханай. Ад думкі, што й Сарачэнкі не пасыпелі ўцячы ў сковішча, што й яны тут, побач, зрабілася лягчэй. Яна падсунулася бліжэй да крэсла,

дзе ляжала ейная вопратка, съязгнула яе да сябе. Не адрываючыся ад падлогі, стуліўшы долу галаву, пачала апранацца.

Толькі калі добра разъвіднела, наступіла цішыня, палохаючая цішыню. "Цяпер трэба бегчы ў сковішча", — вырашила Сабіна. І хоць рукі дрыжэлі, яна хутка націгнула на ногі валенкі, апранула паліто, скапіла хустку...

За дзявярима, на калідоры, застукалі боты. Пачуліся мужчынскія галасы. "Немцы", — падумала Сабіна. Дзівевры рашчыніліся. На парозе стаяў Грыц.

— Жывая? — спытаўся ён і дадаў: — Бярэце, што можаце із рэчаў ды бяжэце на вёску.

— Чаму на вёску?

— Выглядае, што немцы абстралялі толькі школу, вёсکі не чапалі.

— А вы йдзеце ў саўгас?

— Не, тымчасам таксама на вёску. Мо йзноў калаціць пачнуць. Сыпшайцеся!..

Сабіна папрасілася ў хату насупраць школы. Праз вакно яна бачыла, як праз вёску праехала чатырох матыцыклістай із кулямётамі. За імі на пяхоту ѹшлі жаўнеры, нясучы стрэльбы напагатове. А тады — абоз із амуніцыяй.

Група немцаў накіравалася да школы. Наперадзе іх ішоў афіцэр. Сямёх чырвонаармейцаў стаяла ля ўваходу. Свае стрэльбы яны ськінулі ў кучу на сънег, узянялі ўгару рукі. Іхныя постациі выглядалі панурымі, вычарпаннымі. Сабіне ад усяго хацелася плакаць.

Немцы не затрымаліся ў вёсцы надоўга: дзён праз пяць рушылі далей. Адразу ізноў зявіліся савецкія жаўнеры. Па аднаму, па двух съпяшаліся яны вырвацца із абрэжэння. Галодныя, пераапранутыя ў цывільнія лахманы, што выменьвалі ў людзей за вайсковае ўбраньне, яны заходзілі ў хаты прасіць есьці.

Сабіна мела няшмат ежы сама, але ахвочая была падзяліцца. Гаспадыня была іншай думкі:

— Дай аднаму, пакажы дарогу, за ім усе пойдуць.

— Дык хай ідуць.

— Дык хай ідуць, — зласцілі перакрывіла яе гаспадыня. — Мала табе, што ў школе немцы ледзь не забілі? Забылася ўжо?

— Ці вы думаеце, немцы хаты сочач? — пярэчыла Сабіна.

— Відаць, сочач. Па вёсцы не стралялі, а толькі па школе, дзе чырвонаармейцы бясконца швэндаюцца.

Сабіна дзівілася, як хутка зъмяніліся людзі. Запалоха-

ныя, недаверлівяя, цяпер яны ўзьнялі галовы. Ранейшае незадаволенне ўладай пачало выяўляцца на кожным кро-ку. Яны ня далі спаліць вайсковых складаў. Іх не пало-халі чорныя слупы ад выбуху ськінутых із самалётаў бомбаў, не палохалі ў кулямётныя абстрэлы. Першы раз за шмат гадоў нястачаў і жабрачага існаванья для іх прыйшла мажлівасць прыдбаць штось і для сябе.

Сабіна ведала, што ѹйныя гаспадары із разьбітых вайсковых складаў набралі мяшкі цукру, муکі, крупаў. Із пакінутага пасуседству санаторыя прыцягнулі дзъве вялікія дубовыя шафы й трох ложкі.

— Мо лепшага жыцця дачакаемся... Замуж наша Верка пойдзе, ложак і шафу ў пасаг мець будзе. — Гэта гаспадыня гаварыла пра сваю дзесяцігадовую дачку, і неяк нязвычайна сцвяціліся ѹйныя вочы ѹ радасна ўсміхаліся заўсёды съцінутыя бяскроўныя вусны.

Сабіна не ўва ўсім згаджалася із гаспадынія, але высьцерагалася пярэчыць ёй. Яна не магла йсьці назад у школу: туды часта наяджжалі немцы. І ўсё-ж аднойчыня вытрымала ды так запярэчыла, што змушаная была шукаць сабе новага прытулку.

Выдаўся нарэдкасць непагодны дзень. Вечер шалеў у полі шугаў сьнег із дахаў, мёў па зямлі. Ад самага ранняня за вакном іксупынна калыхалася сънежная за-слона. Із хаты ня было як выйсьці.

Сабіна сядзела із гаспадыніяй пры стале, дапамагала ёй перашываць для Веркі сукенку. Хтось пастукаў у дзъверы ѹ адчыніў іх, не чакаючи адказу. У хату ўвайшоў хлапец, съсінелы ад холаду. Ён спытаўся ціхім, быццам застуджаным, голасам:

— Ці няма ў вас чаго для мяне зьесці?

— Мілы мой, — загаварыла гаспадыня, — ды нічога-ж мы ня маем. Ведаеш сам, як людзі гаравалі па калгасах. А цяпер яшчэ горай: коней ды кароў на Москву пагналі, а што засталося, немцы бяруць.

Яна гаварыла хутка, ня спыняючыся, і злосна, насыцярожана паглядала на Сабіну.

Із закутка ў сенцах хрукнуў парсюк. Хлапец павярнуў свой твар у той бок.

— Дайце мне хоць трохі таго, што вы даеце парсюку.

Сабіна скранулася зь месца, хацела йсьці да печкі. Там у яе стаяла параная бульба. Але ѯзноў злавіла на сабе злосныя, насыцярожаныя вочы гаспадыні і засталася ля стала.

— Ідзі ты, мілы, ідзі... Кажу, што нічога ня маем, — незадаволена цвердзіла гаспадыня.

Хлапец пайшоў.

Абураная Сабіна сядзела моцна съцінуўшы вусны. Яна баялася, што ня вытрывае ѹ закрычыць на гаспа-

дышу ці заплача. Гаспадыня глядзела ў вакно.

— Добра, што адчапіўся, — сказала яна бязуважна, убачыўши, што хлапец із двара выйшаў на вуліцу.

Бачыла хлапца й Сабіна. Бачыла, што ён, зняможаны, ледзь валок ногі. Нічога ня кажучы, яна ўзьнялася й пайшла да печкі. Адсунула засланку, ухапіла рагач, каб выцягнуць свой гаршчок. Ад усхватёванасці руکі ня слухаліся, і рагач зазывінеў, стукнуўшыся аб прыпек.

Гаспадыня зразумела, што Сабіна зьбіраеца дастваць бульбу для хлапца. Яна падбегла да парогу й засланіла сабою дзъверы.

— Ты яму бульбу несыці хочаш?

— Яму, — адказала Сабіна, выбіраючы гарачыя бульбіны.

— Дык і сама із мае хаты выносься!.. Каб і духу твайго тут болей ня было!..

— Добра.

Сабіна выскачыла на вуліцу без паліто, трymаючы бульбіны на канцы свайго шаліка, накінутага на галаву. Хлапца нідзе ўжо ня было відаць. Калючы вецер праймаў да касьцей. Яна не магла доўга стаяць і вярнулася ў хату.

На другое раныне савецкі самалёт ськінуў у полі бомбу. Ізноў не пашанцавала школе. Бомба ўпала блізка яе, пакрыўши двор сажаю. Толькі апаўдні, калі неба зцягнула хмарамі, Сабіна выбралася із хаты.

Яна зайшла на школьні двор. Пры ўваходзе ў сковішча ляжаў чалавек. Той самы юнак, што ўчора заходзіў прасіць есьці. Сьветлая валасы на галаве зайндзевелі, склеянія крывёю. Падаў лёгкі сънег. Падаў на ягоны твар, на голыя ногі ѹ не раставаў. Ён быў мёртвы. Хтось ужо пасльпей сцягнуць зь ягоных ног абудак. Яны тырчэлі выпрастаныя, жаўтавата-сінія, із чорнымі, відаць, даўно нямытымі пяткамі.

Сабіне было страшна заставацца ля забітага. І, разам з тым, яна не магла адыйсьці. Учора яна ня здолела дапамагчы яму ѹ чула сябе вінаватай. Як доўга яна засталася побач яго, яна ня памятала. Но гэта было ўсяго колькі хвілінаў, а мо ѹ шмат болей. Із сумам падумала: "Цяпер яму ўжо нічёй дапамогі ня трэба". Тады новая думка прыйшла: "Некалі яна зможа напісаць ягонымі блізкімі". Яна нахілілася, каб паглядзець на ягоныя паперы. У кішэні знайшла невялічкі блёкнот у рудой вокладцы. У ім было чатыры адресы.

Нікуды болей не пайшла Сабіна ѹ той дзень. Вярнулася ў хату. Сказала гаспадыні:

— Хлапца, якому мы ўчора ня далі есьці, забіла ас-колкам бомбы ля школы.

Гаспадыня зьбялела, перахрысьцілася:

БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА

25

— Божа, даруй нам нашыя грахі, прымі ягоную душу.
Яна бясконца ўздыхала, часта выцірала сълёзы й не казала Сабіне, каб тая шукала сабе новага прытулку.

Усю тую ноч Сабіна не магла заснуць. Перад вачыма стаяў юнак. Чые адрасы ў блёкноце? Адзін зь іх — зь Менску. Хто ў яго там? Бацькі? Каханая сяброўка? Прадчуваў ён, што можа загінуць?

Сабіна ня думала аб ім, але кожная дэталь здарэння

прыходзіла ўзноў, не давала супакою. Паволі ў ейных думках пачала акрэслівіца ідэя, што яна мусіць пакінучы гэтае месца, ня шукаць новае хаты, а йсьці ў Менск. Раней ёй ня было да каго йсьці. Цяпер яна мела адрыс.

Гэтае жаданьне йсьці ў Менск не пакінула яе й на другі дзень. Дзіўнае, амаль гіпнатаизуюче жаданьне. Там, здавалася ёй, яна зможа ізноў спаткаць Максіма, штось даведацца пра сваіх бацькоў.

3

Развітаўшыся із Сабінаю, Максім пайшоў лесам. Спачатку ягоныя думкі былі занятыя Анатолем і Лідай Раёўскімі, да якіх ён меў надзею зайдыці на раныне.

Была толькі трэцяя гадзіна папаўдні, але ў лесе ўжо амаль съянімнела. Лес стаяў маўклівы, нярухомы. Не варушыліся застыглыя, захінутыя ў сънежны саван хвоі, і на съцежцы, зацярушанай сухімі зжоўклымі голкамі, ня чутно было нават ягоных кроакаў.

Дзіўнае пачуцьцё ахапіла Максіма. Яму здавалася, што ён у лесе адзін, у цэлым съвеце адзін, у варожым съвеце... У сэрца прыйшло жаданьне ізноў пабачыць Сабіну, пачуць яе мяккі ласкавы голас, прытуліць яе да сябе, адчуць стук ейнага сэрца, жывога адданага яму сэрца... Ён нават запыніўся на съцежцы й узыняў грававу, быццам праз галіны халодных абыякавых дрэваў у спахмурнелай высі шукаў парады: "Вярнуцца? Паклікаць яе ісці разам? На ўсё жыцьцё разам?"

Раптам мёртвую цішыню ўскалыхнуў грукат. Недзе зусім блізка выбухла бомба. Здрыгнулася паветра, зямля, дрэвы. Як пыл, з галінаў пасыпаўся сухі сънег, трапіў на твар, за каўнер, апаліў скuru агнём.

"Вось табе й адказ", — сказаў голасна да сябе Максім. Ён зьняў рукавіцы й съпяшаўся дастаць з-пад каўніра сънег. Не пасыпей. Сънег хутка на целе таяў і цурком съцякаў уніз па съпіне. Адразу адчуў няпрыемны холад ува ўсім целе. Захінуўся шчыльней у кажушок, нацягнуў ізноў рукавіцы, пайшоў.

"Ніякіх больш лятуценіяў... Змаганьне!.. Беларусь апынулася ў васяродзьдзі найвышэйшага сусветнага крызісу, а табе захацелася жывога сэрца, каханіні мілае дзяўчыны..." — кпіў зь сябе Максім і рашучымі крокамі ішоў наперад. Ён ведаў, што мусіць съпяшацца, каб застаць сваіх у Малаяраслаўцы. Што і яны пойдуть на бацькаўшчыну, ён быў перакананы.

Апошнія тры месяцы Максім працаваў у Маскве, у Навукова-Дасыледчым Акадэмічным Інстытуце. Штонядзеўлі ўзьдзіў ён да Раёўскіх у госьці. Пасыля съмерці бацькі яны сталіся яму самымі блізкімі людзьмі. Маці? Брат? Ён ня бачыў іх ужо гадоў шэсцьць і ня меў жаданьня

спаткацца зь імі.

Маці — адна із актрысаў Беларускага Дзяржаўнага Тэатру. Прыважая, чароўная на сцэне й людзях, была яна цяжкім чалавекам у сваёй сям'і. Адзін мамант магла плакаць лемантаваць, сварыца на мужа й дзяцей і тут-же, за хвіліну, весела съмляцца й съпяваць. Неяк дзіцем ён пачуў, як бацька папракнуў маці: "Я ніколі ня ведаю, калі ты праўдзіва перанятая, а калі толькі, як на сцэне, выконваеш ролю". Гэтыя слова ён запамятаў, хоць зразумеў іх добра шмат пазней.

Яму, Максіму, першаму сыну, бацька дамогся й дай імя паэты Багдановіча. Малодшаму брату выбрала імя маці. З раннянага дзяцінства бацькі быццам падзялілі іх паміж сабою. Вадзім — пястун маці. І ўсё-ж яны, браты, сябравалі між сабою. Любілі адзін аднаго. Сталіся неразлучнымі пад час арышту бацькі. Максім добра памятаў, калі маці абвесыціла ім, што ўважае бацьку за вінаватага, а таму будзе старацца разводу. "Я мушу ратаваць вас. Тата ніколі ня думаў пра сям'ю, ніколі... трагічным голасам із съязамі казала яна. — Я жыву толькі для вас, я хачу, каб дарога ў жыцьцё была адкрытай для маіх дзяцей... Я гатовая на ахвяры..."

Яна атуліла сваімі рукамі Вадзіма, хацела прытуліць да сябе й Максіма. Ён адхіснуўся. "Які ты калочы, — сказала нездаволена маці, — чысты Назарэвіч.

Вельмі хутка пасыля таго маці пабралася із Чысьцяковым. Прывяла да іх "...новага, добраага тату". Ейны твар увесь зіхацеў у радасці й шчасці. Аб ахвярнасці, аб адзіноцтве ня было больш напаміну. Тады адчуў матчыну няшчырасць і малодшы брат. Ён сказаў Максіму: "Яна манюка. Яна ўсё выдумляе на нашага тату... А думае толькі пра сябе". Пазней нахлусіў маці, што так пра яе казаў Максім, і ня прызнаўся, калі тая плакала й наракала на няўдзячнасць старэйшага сына. "Ведаеш, — разважаў Вадзім, калі яны засталіся самі, — мне хацелася паказаць ёй, што мы ўжо не такія дурныя й ўсё разумеем. Але, разам із тым, я не хачу пасаваць із ёю дачыненіяў, а ў цябе яны ўсё роўна папсованыя". Максім не пярэчыў. Ён ня дбаў, ня меў жаданьня апраў-

двацца перад маці, не жадаў быць ветлівым. Яму было абыякава, што яна скажа ці падумае. Дзяцінна адданасць, любасць да яе памерлі ў дзень, калі яна прывяла ў хату Чысьцякова. Памерлі назаўсёды... Мёртвае не ажывае...

У лесе зусім сцымнела. Каб ня зьбіцца з дарогі, Максім вырашыў выйсці бліжэй да Малаяраслаўскай шашы. Калі пачаў набліжацца да яе, пачуў цяжкі аднастайны гул. Спыніўся ў хваёвым зарасніку недалёка шашы, асыцярожна рассунуў галіны. У прасвіце паміж імі ўбачыў вялізарны, як чорная здань, танк. Стаяў нярухом, пакуль не прасунуўся танк... за ім другі... Німецкая танкі рушыліся ў кірунку Валаванава. Выходзіць на шашу ці йсьці ўздоўж яе выдавалася небяспечным. Вярнуўся глыбей у лес.

Ізноў думаў пра брата. Бачыў яго на вагзале. Ён, Максім, ехаў вучыцца ў авіяцыйны інстытут, а Вадзім праводзіў яго. "Ты вернешся да нас?" — запытаўся яго Вадзім. — "Ніколі! Паслья інстытуту я буду із татам". Сылёзы набеглі на вочы Вадзіма: "Скажы тату, што я таксама прыеду да яго жыць". Ён ніколі ня прыехаў. А два гады таму нават пайшоў працаўца із Чысьцяковым. Максім уздыхнуў: "Ці добра мы з татам зрабілі, што пакінулі Вадзіма аднаго із маці й айчымам?" — засмуціўся ён.

Узышоў месяц. Пад нагамі пачало рыпець. Мароз крапчэй. Трэба было рушыцца хутка, каб не замерзнуць, але Максім ня раз запыняўся. Гусьцейшы ценъ пад дрэвам ці высунутая наперад сухая галіна здавалася яму німецкім жаўнерам. У яго ўжо была адна трагічная сустрэча зь немцамі... Высока ў небе... Якраз за два дні да спаткання із Сабінаю.

Самалёт, на якім ляцеў ён, зьбіўся із варожым. Іх падблі. Лётнік згубіў кантролю, і самалёт пачало шалёна круціць кідаць з боку на бок. Трэба было ратавацца. Яны выскачылі з парашутамі. Ён памятаў, як парашут раскрыўся ѹ запаволіў ягонае падзеньне, як сымяртэльна падбіты самалёт валіўся ўніз, пакідаючы па сабе густы чорны струмень дыму, як у небе лунаў пераможца, страляючы ізноў і ізноў.

Ахоплены полымем самалёт грукнуўся аб зямлю. Максім думаў: "І нас усіх ня міне съмерць".

Іх выскачыла трох. Застаўся жывым ён адзін. Той імклівы бездапаможны мамэнт прынёс съядомасць, што жыцьцё ягонае — адзінай найдаражэйшай ўласнасцю. Аддаць яго — за каго? За Москву? Не! Ён ведаў, што мусіць ісьці на бацькаўшчыну. Ісьці разам із Раеўскімі.

Максім шчыра любіў Раеўскіх. Анатоль змоладу аддаў сваё імя, энэргію, голас і пяро для беларускай нацыянальнай ідэі. Дзесяць цяжкіх год выгнання не зала-

малі, не скарылі яго. Ён застаўся чалавекам зь яснай думкай і моцным сэрцам. Побач Анатоля заўсёды была Ліда, стрыечная сястра Максіма.

У перакананьнях Раеўскіх чуў Максім рэха ўласных імкненняў.

Анатолю паслья адбыцца пяцёх год сібірскіх канцентрацыйных лягераў не дазволілі жыць у Беларусі. Ён асяліўся із Ліда ў Малаяраслаўцы, дзе яны абодва працавалі за настаўнікаў.

У нядзелю 22-га чэрвеня, калі пачалася вайна, Максім быў у іх. Прыехаў увечары ў съботу. Прывёз да Раеўскіх свой радыяпарат. Хацеў зрабіць ім прыемнасць паслуходзіць беларускую перадачу.

Максім шукаў хвалі менскага радыястанцыі, калі ўвірваўся гнеўны мужчынскі голас. Хтось прамаўляў памянецку. "Выключыце, — захвалявалася Ліда, ківаючы галавою ў бок съценкі, за якой у іхнім доме жыла сям'я міліцыянера. Максім сцішыў гук. Разам із Анатолем нахіліўся яны над апаратам, прыслухоўваючыся да промовы.

"Аб чым ён гаварыў?" — шэптам запыталася Ліда ў іх. — "Я ня ўсё зразумеў, але, праўдападобна, абвінавачваў Савецкі Саюз у парушэнні ўмовы", — сказаў Анатоль. Пазней, на навінах із Масквы, было абвешчана, што ў нядзелю раніца будзе прамаўляць нарком замежных спраў Молатаў.

"Вайна", — сказаў Максім, — "Чаму ты так думаш?" — запыталася Ліда. — "Чаму? Лепей сёняня не адкажу, бо, калі памылюся, дарэмна напалохаю вас". — "Напалохаеш? Наадварот, я чакаю вайны, як збаўленьня, — загаварыў узбуджана Анатоль. — Вайна мо прынясе нам мажлівасць вярнуцца на бацькаўшчыну, і мы ёй за гэта будзем удзячныя". — "А мо мы згубім бацькаўшчыну, — запярэчыў Максім. — Паміж намі й Беларусью ляжа фронт, мяжа". — "Мы й праз мяжу, праз фронт пойдзем". — "Не далучай толькі мяне, — перабіў Анатоль Максім. — Я ўжо месяц як нашу ў кішэні мабілізацыйную позуву. На выпадак вайны зараз-жа мушу зьявіцца ў Любэрцы на прызыўны пункт... Я авіяцыйны інжынер. Яны пасадзяць мяне на самалёт бортмэханікам". — "І ты будзеш бараніць Саветы?" — "А што-ж рабіць?"

У Малаяраславец Максім прыйшоў, калі зусім развіднела. Падышоў шчасльіва, не спатыкаючыся із немцамі, да самага дому, дзе жылі Раеўскія. І тут наскочыў на патруль.

— Halt! — загадалі яму.

(Заканчэнне будзе)

Я. КІПЕЛЬ

Беларускія нацыянал-дэмакраты

(УСПАМИНЫ)

Беларускім нацыянал-дэмакратамі (нацдэмамі) камуністы называлі беларускую патрыятычную інтэлігэнцыю. У трывщатых гадох назоў "дэмакрат" сярод камуністаў уважаўся вельмі зыняважлівым, а прыстаўка "нацыянал" усугубляла зыняважлівасць гэтага слова. Гэтае слова, як паніжальнае для чалавека і для арганізацыі, было накінuta на беларускіх патрыётаў. Камуністам пачаў памагаць правадыр нямецкіх фашистаў Гітлер: яму таксама не падабалася дэмакратыя, ён разам з камуністамі задушыў нямецкую сацыял-дэмакратыю і ўсталяваў нямецкі фашизм. Толькі пасля гэтага Сталін пачаў бараніць назоў "дэмакрат" і нават павольна пачаў прысвойваць гэты назоў для камуністычнай партыі, а апазыцыю да камуністычнай партыі ўжо абзываў буржуазнымі нацыяналістымі.

Беларускія менскія камуністы, каб дагадзіць свайму гаспадару — Маскве, пачалі абзываць беларускую эміграцыю беларускімі буржуазнымі нацыяналістымі, скарочна "бебурнацы". Усё гэта зусім нясьмешна, а сумна, што на Бацькаўшчыне засталіся вельмі дробныя людзі, якія прыкрываюць зладзеўскія ўчынкі маскоўскага Крамля. У часы Чарвякова хоць нейкая бачнасць беларускасці была, цяпер і бачнасць няма. Сучасны так званы сувэрэнны ўрад Беларусі складаецца з найгоршых падонкаў беларускага грамадзтва, ды яшчэ з маскоўскага хуліганінія, якое сочыць, каб у Менску ня было нацыянальных загібаў.

Апазыцыя беларускае інтэлігэнцыі да савецкае ўлады ўзынікла з таго часу, калі ў 1920 годзе камуністы занялі Менск. Як ведама, першымі абвясzcілі Незалежную Беларусь беларускія патрыёты ў Менску ў 1918 годзе, а потым 1919 годзе палякі ў Навагрудку. На гэтым паланафільскім кангрэсе быў выбран і презідэнт беларус Цвірка-Гадыцкі. Апрача таго, ад імя беларускага народу Навагрудзкая Рада паслала паслоў у Пaryж, у Лёндан і ў Вашынгтон, каб гэтыя дзяржавы падтрымалі жаданыне беларускага народу аднавіць Беларускую Рэспубліку ў фэдэрацыі з Польшчай. Навагрудзкі Кангрэс быў апісан адным з дэлегатаў Кангрэсу і матар'ялы былі перададзены амэрыканскаму журналісту Мюлеру Дэйвіду Гюнтэру, а гэты апошні перадаў іх амэрыканскаму ўраду. Пасля съмерці Гюнтэра матар'-

ялы былі надрукаваны і пераходзіа ў амэрыканскіх бібліятэках.

Пасланыя дэлегаты нічога не дабіліся, але яны напалохалі камуністаў, бо народны камісар замежных справаў Чычэрын 18-га лютага паслаў усім вялікім дзяржавам: Англіі, Францыі, Амэрыцы, Японіі ды Італіі, ноту, у якой прасіў, каб вялікія дзяржавы ня ўмешваліся ў беларуска-літоўскія справы, бо Беларусь і Літва самастойныя дзяржавы, і самі вырашаць свой лёс.

Абвешчаная камуністамі 1-га студзеня 1919 году Беларуская Рэспубліка доўга не праіснавала: 5-га лютага 1919 году на Першым Усебеларускім Зьезьдзе яна была зменшана: трэх ўсходніх губэрні адышлі да Рasei, для Беларусі пакінулі толькі Менскую і Гародненскую губэрні. Гародненская была пад палякамі, а для Беларусі заставалася толькі Менская губэрня. Яшчэ горш павярнулася справа, калі бальшавікі ў 1920 годзе занялі Менск і падпісалі Рыскую ўмову. Тады ім ужо нішто не пагражала, яны ўсюды нішчылі ўсё беларускае, а Беларускую Рэспубліку абвясzcілі з шасьцёх паветаў. Ураду для шасьцёх паветаў не стварылі, а стварылі рэвалюцыйны камітэт і абвесьцілі ў шасьцёх паветавай рэспубліцы чатыры дзяржаўныя мовы: расейскую, жыдоўскую, польскую і беларускую. Гэтым камуністы хацелі паказаць, што Беларусі, як дзяржаўнае краіны, няма, гэта проста гэаграфічны назоў.

Калі выразна стала відаць, што бальшавікі хочуць зьліквідаваць Беларускую рэспубліку, народ на такую палітыку адказаў паўстаньнем. Выбухла Слуцкае паўстанье, потым Гомельскае, у розных месцах на Палесьсі пачалі арганізоўвацца партызанская аддзелы. У сваіх лістоўках, апрача такіх сацыяльных вымаганій як спыненне працразвёрстак і зъмяншэнне падаткаў, паўстанцы выстаўлялі і нацыянальныя вымаганія. Яны патрабавалі аўяднання ўсіх этнографічных земляў Беларусі і стварэння дэмакратычнага ўраду. Каб задушыць паўстаны, на тэрыторыі Беларусі сканцэнтравалі вялікія вайсковыя сілы выключна з расейцаў. Паўстанні душылі крывава: захопленых у палон усіх расстрэльвалі, а сем'і высыпалі ў Сібір.

Уся гэта крывавая расправа зрабіла на заграніцу

вельмі нядобрае ўражанье. Камуністы началі вывучаць прычыны, выклікаўшыя паўстанні, і прышлі да выснову, што галоўна прычынаю зъявілася няправільная нацыянальная палітыка генэральна генералістата Ц.К.КП(б)-Беларусі Вільгельма Кнорына. Ад самага пачатку заснавання савецкае ўлады Кнорын не прызнаваў ні беларускую мову, ні беларускую гісторы. У сваіх выступленнях ён стараўся дыскрэдытаўваць усё беларускае. Яго яшчэ вінавацілі за крывавую расправу з паўстанцамі. Спагаду да паўстанцаў камуністы выказвалі не таму, што сапраўды шкадавалі іх, а таму, што частка паўстанцаў, ратуючы сваё жыццё, перайшла ў Польшчу, а адтуль у Нямеччыну. Немцы прынялі гэтых людзей і арганізавалі з іх беларускае аддзяленне нямецкага выведу. Калі ў Маскве даведаліся аб гэтым, Кнорына раз-жа зъяўлялі і адклікалі ў Москву.

У Москве яго прымусілі наведваць Камуністычны Універсітэт, бо Кнорын скончыў толькі пачатковую школу. Там у Москве Кнорын далучыўся да апазіціі супроць Сталіна і быў за гэта расстраляны. Пасыля Кнорына генэральным сакратаром быў паляк Багуцкі, яго таксама хутка расстралялі за шпіянаж. Потым назначылі генэральным сакратаром жыда Крыніцкага, гэты павёў вельмі варожую да Беларусі палітыку. Па яго загаду на менскіх фабрыках і заводах началі склікаць фабрычныя мітынгі супроць Беларусі; толькі яго дзеянасьць хутка абарвалі, ды началі праводзіць беларусізацію.

Круты-ж пералом у нацыянальнай палітыцы настуپіў у канцы 1923 году. З гэтага часу амаль ува ўсіх установах началі ўводзіць беларускую мову. У школах, дзе выкладанье адбывалася парасейскую, быў уведзены курс беларусазнаўства: началося вывучэнне беларускае мовы, гісторыі і геаграфіі. Досьць хутка арганізувалі беларускую тэрытарыяльную дывізію, а ў Інбелкульце стварылі тэрміналёгічную камісію для расправоўкі беларускай вайсковай тэрміналёгіі. У галіне замежнай палітыкі стварылі беларускі камісарыят замежных спраў.

У лютым 1924-га году Цэнтральны Камітэт робіць пастанову аб далучэнні да Беларусі Віцебшчыны, Магілёўшчыны і Смаленшчыны і гэтыя вобласці далучылі. Смаленшчыну далучылі ня ўсю, а толькі частку, але ўсё-ж далучылі. І калі дагэтуль беларусы былі на апошнім месцы, цяпер станаўленне да іх зъяўлялася: беларусаў началі запрашашаць на ўсякія ўрачыстыя паседжанні, залічалі іх ва Ўніверсітэт на прафэсарскія пасады

і залічалі нават у заканадаўчыя ворганы. Палітычныя знахары ламалі сабе голаву, што-б гэта магло значыць.

Хоць аб гэтым у газетах ня пісалі, але дайшлі чуткі, што немцы прызналі Беларускую Народную Раду за сапраўднае прадстаўніцтва Беларускага Народу. Ніхто ня мог толкам дазнацца, у чым тут прычына. Адны казалі, што немцы гэта зрабілі, каб адломісьці бальшавікам за тое, што яны памагаюць нямецкім камуністам; а былі й такія, якія з гэтым не згаджаліся. Аднак паступова ўсё гэта высьветлілася. Згодна вэрсальскага дагавору, немцы павінны былі аддаць палякам тыя землі, якія немцы захапілі ў палякаў прыблізна гадоў трыста тamu назад. Немцам аддаваць назад палякам землі не хацелася. Нямецкія дыпломаты началі шукаць выхаду і знайшли яго. Яны неафіцыйна (тайна) прапанавалі палякам распачаць вайну з Расеяй і захапіць землі да Дняпра, гэта тыя землі, што ўваходзілі ў склад Рэчы Паспалітай да 1772 году, а потым стварыць федэральну дзяржаву з Беларускай Рэспублікай.

Унутранае становішча ў бальшавікоў было няўдалае, і немцы прадбачылі хуткую перамогу. З свайго боку яны абяцалі Польшчы вялікую падмогу і матар'яламі і людзьмі. Французы гэты плян падтрымлівалі, бо французам хацелася зрабіць Польшчу больш моцнаю. Для іх было ясна, што маленькая Польшча не падмога ў вайне супроць немцаў. Зусім інакш паставіліся да гэтага ангельцы: яны баяліся моцнай Нямеччыны. І вось у часе ўсіх гэтых закулюсных спрэчак, ангельскі першы міністар лорд Керзан апублікаваў лінію, якая ўвайшла ў гісторыю, як лінія Керзана. Гэтая лінія ўсталёўвала мяжу паміж Беларусью, і Польшчай і амаль што супадала з этнографічнай беларуска-польскай граніцай. Землі на ўсход ад лініі Керзана лічыліся беларускімі, а на захад — польскімі.

Бальшавікі, даведаўшыся аб нямецкіх плянах, раз-жа зъяўнілі сваю палітыку ў дачыненьні да Беларусі. Зъяўнілі бальшавікі палітыку і ў дачыненьні да немцаў: дапамогу нямецкім камуністам яны началі рабіць больш асцярожна, а праз нейкі час падпісалі сакрэтную ўмову з немцамі, націраваную супроць саюзьнікаў.

Існаванье заграніцою юрыдычна прызнанага беларускага ўраду зъяўлялася бяльмом на вачох Москвы, і яна прыклала ўсе старанні, каб зылківідаваць гэты ўрад. Ліквідацыю беларускага эміграцыйнага ўраду даручылі Жылуновічу, і ён гэтае даручэнне выканаў. Аб'ектыўнасць вымагае адзначыць, што ў той час шмат хто быў на баку Жылуновіча і ўгаварвалі сяброў Рады

вярнуцца ў Менск, толькі адзін прэзыдэнт Рады Пятро Крычэўскі быў супроць звароту, але яго не паслухалі. Зылківідаваўшы Раду, бальшавікі наладзілі добрыя ўзаемадачынені ў палікамі, а потым, пачынаючы з 1926-27 гадоў, пачалі падрыхтоўку да ліквідацыі Беларускай Рэспублікі. У першую чаргу, яны палічылі патрэбным зылківідаваць нацыянальна-съведамую беларускую інтэлігенцыю.

Арышты і фабрыкацыя працэсу

Масавыя арышты беларускай інтэлігэнцыі пачаліся ў 1930 годзе. У першай палове году арыштоўвалі па два, па трох чалавекі ў месяц, а ў ліпені арыштовалі некалькі сот чалавек. З ліку старэйшых беларусаў, так сказаць, нашых лідэраў былі арыштованыя: акадэмік Эпімах-Шыпіла, акадэмік Лёсік, акадэмік Некрашэвіч, праф. Смоліч, праф. А. Цывікевіч, праф. Серада, праф. Даля, праф. Сушынскі, праф. Аэбукін, праф. Васілевіч, інжынер Родзевіч, праф. Павел Жаўрыд, праф. Пракулевіч, доктар Іван Цывікевіч і шмат іншых. Разам з імі арыштовалі некалькі сот маладзейшых беларусаў. Кожнаму арыштованаму прад'явілі абвінавачанье, што ён зьяўляецца сябрам контррэвалюцыйнай арганізацыі С.А.Б. —Саюз Адраджэння Беларусі. Гэты Саюз нібы ставіў сабе за мэту стварыць незалежную Беларускую рэспубліку. Кожны арыштованы хваляваўся і патрабаваў, каб далі довады аб яго ўдзеле ў тайнай арганізацыі. Так цягнулася месяцаў два, съледчыя ўлады не моглі дабіцца нікага посьпеху і ім стала ясна, што пад такою шыльдай ня ўдасца стварыць працэс нацдэмай. Тады версю аб САБ адкінулі і прыдумалі новую, што нібы існавала тайнай арганізацыя — Саюз Вызваленія Беларусі.

Гэтая арганізацыя ставіла сабе за мэту адарваць Беларусь ад Савецкага Саюзу і далучыць яе да Польшчы. А каб зьдзейсніць гэта, дык С.В.Б. наладзіў контакт з польскім генеральным штабам і адтуль атрымліваў дапамогу. Справу пачалі нанова: кожнага ўзноў выклікалі і абвінавачвалі ў прыналежнасці да СБВ. Такое абвінавачанье значна цяжкішае за першае, гэта зрада на карысць буржуазнае дзяржавы. За ўтварэнне такоє арганізацыі па савецкім законам належыць толькі расстрэл.*)

*) За год да арышту нацдэмай на Украіне адбыўся таксама судовы працэс нібыта тайнай арганізацыі "Саюз Вызваленія Украіны". Беларускіх нацдэмай хадзелі ўвязаць з гэтай ніколі не існаваўшай арганізацыяй.

Цяпер становішча пагаршалася тым, што знайшліся съведкі, якія пацвярджалі абвінавачанье. Адным з такіх съведкаў быў Дзяржынскі, знаны літаратурны крытык, аўтар літаратурнай хрестаматы, швагэр пісьменьніка Бядулі. Што змусіла яго стаць на гэты шлях, застаецца таямніцай. Праўдзівасць вымагае адзначыць, што съведка ён быў малакаштоўны: калі яго прыводзілі на вочную стаўку, ён, нізка апусциўшы галаву і ня гледзячы на абвінавачанага, заўсёды гаварыў: "Здаецца гэта было". Спрэчк гэтыя лжэсъведка не распачынаў, пасля трох трафарэтных слоў ён адварочваўся, і канвой адвоздзіў яго назад у камеру.

Другі съведка Красінскі, былы выкладчык літаратуры ў беларускай гімназіі ў Вільні. Было яму тады гадоў сорак пяць. Пасля съмерці мітрапаліта Мельхіседэка, камуністы аблюбавалі Красінскага на беларускага мітрапаліта і для гэтае мэты перавялі яго з Заходняе Беларусі ў Менск. Вернікі і съвятары зразумелі, што калі яго камуністы хочуць паставіць на мітрапаліта, дык ён будзе мітрапаліт камуністычны, а не хрысьціянскі і па гэтай прычыне ня толькі ня сталі знаёміца з ім, а нават гаварыць не захацелі.

Атрымаўшы няўдачу з мітрапаліцтвам, камуністы ўстроілі яго на адміністрацыйную пасаду ў дзяржаўны тэатр. Там ён працаваў можа з год. У пачатку трыццатага году яго арыштовалі, і ён пачаў выдаваць сябе за агента варшаўскага ўраду. Калі трэба было і ён спакойна гаварыў: "Так, вы належалі да арганізацыі СВБ". Абвінавачваны хваляваўся, крычаў, съцвярджаў, што гэтага чалавека ён ніколі ня бачыў. На гэта Красінскі спакойна адказваў:

— Нашая арганізацыя сакрэтная, вам не належала мянэ ведаць, аднак вы былі ў нашым съпісу.

Многа зла зрабіў Красінскі, многа папсаваў здароўя і нэрваў маладым арыштованым беларусам. За гэта яго кармілі з чэкісцкага стала, трымалі ў асобнай камеры і спаў ён не на голых нарах як усе арыштанты, а на мяккай пасыцелі. Калі яго выпускалі ў прыбіральню, усе камеры моцна зачынялі, у абодвух канцох калідора становіліся ўзброеныя чырвонаармейцы, бо баяліся, што арыштованыя выламяць дзъверы і нападуць на гэтага правакатара. Уесь час Красінскага трымалі аднаго і аднаго адvezылі на месца ссылкі ў г. Шадрынск, калі Уралу; тэрмін ссылкі яму зменшылі напалавіну.

Усё-ж такі правакатарскіх съведчаньня Красінскага было недастаткова, каб стварыць публічны працэс, бо Красінскі ніякай ролі ў нашым нацыянальным руху

не адыгрываў. Ніхто ніколі не паверыў бы, што польскі генеральны штаб мог звязаць свае сакрэтныя пляны з такою дробнаю асобаю, як Красінскі. Для публічнага працэсу патрэбна было, каб які-небудзь шыроказнаны беларус адкрыта прызнаўся, што ён быў у сувязі з палікамі. Гэта дало-б патрэбны ёфект.

На гэту ролю лепш надаваўся былы прэм'ер Рады БНР Аляксандар Цвікевіч, але ён катэгарычна адмовіўся стаць на такі шлях. Ён радзіў чэкістам расстраляць яго бяз усякага працэсу. Адмовіўся ад такое прапановы й Смоліч і ўсе тыя, што вярнуліся з-за граніцы.

Прайшло шэсць месяцоў ад пачатку арышту. Нас кармілі так, каб не памерлі з голаду, не давалі прагулак, не вадзілі ў лазню, не мянілі бялізны, ня стрыглі, не дазвалялі атрымліваць перадачу і не дазвалялі мець газэты. У нас паадрасталі бароды, а на галавах даўгія валасы. Бялізна на нас зусім парвалася, і шмат хто пачаў хадзіць зусім голым. З-за адсутнасці ў харочах гародніны, цынга пачала раз'ядцаць дзясяны, і яны крываются. Аднак, чэкісты на гэта не зварочвалі ўвагі, яны ў адзін голас казалі, што трэба пакаяцца і асудзіць свае памылкі, а гэта азначала згадзіцца стаць на працэс.

За месяцы нашага зняволеня мы асілі турэмную азбуку, добра навучыліся перастуквацца з суседнімі камерамі. Такім спосабам мы здабывалі весткі аб тым, што творыцца навакол нас. Мы навучыліся хаваць нашыя прылады, якімі рабілі надпісы на съценах. Між іншым, для надпісаў лепиш за ўсё падыхдзяць гвазды, бо гваздом можна зрабіць глыбокі надпіс, які анучкай съцерці нельга, такі надпіс арыштаваныя будуть чытаць доўга. У камерах чэкісты рабілі часта ператрусы, часцей за ўсё ноччу, толькі нічога не знаходзілі. Нас вартавалі і абелугоўвалі чырвонаармейцы саратаўскае вобласці, гэта былі вельмі жорсткія людзі. Яны ўсе былі малапісменныя і нас мала разумелі, бо мы паміж сабою гаварылі пабеларуску, гэта іх злавала. Саратаўская ізуверы пры раздачы абеду і вячэры бралі сабе ў дапамогу арыштаваных за кантрабанду, або за пераход граніцы ці за спекуляцыю. Бальшыня гэтых кантрабандыстаў была лагодна настроена да нас, праз іх нам падкідалі і мы падкідалі запіскі ў далёкія камеры. Пры такой систэмэ сувязі мы былі больш менш у курсе падзеяў.

Нас у камеры сядзела троє. Аднойчы праф. Азбукін паклікалі на допыт. Вярнулі яго назад у камеру ўжо пад вечар. На допыце яму прапанавалі стаць на працэс

і прасілі каб ён і на нас паўплываў. Пры гэтым узялі слова, што ён аб іх просьбе нам нічога ня скажа, а будзе дзейнічаць нібы ад свайго пераконаньня. Яго папярэдзілі, што калі ён парушыць дадзеное слова, тады няхай не чакае добрага.

Неўзабаве чэкісты йзноў узялі на допыт праф. Азбукіна, але на гэты раз яны ўжо падрыхтаваліся. Праф. Азбукін быў заядлы курэц і чэкісты гэта ўлічылі. За тыдзень да допыту ад яго аднялі табаку, а без курыва ён зрабіўся праста вар'там. На допыце яго трymalі на нагах цэлы дзень. На яго вачох чэкісты курылі, але яму не давалі закурыць. Нарэшце ён ня вытрымаў, згадзіўся паказаць на сябе і на іншых. Яго накармілі і далі закурыць, і з сабою яшчэ далі табакі і штук пяць папяросаў. Вярнуўшыся ў камеру, Азбукін зараз жа сказаў, што становіща на шлях пакаяння. Потым высыпаў з кішэні на стол табаку і кажа, што гэта задатак за тое, каб убlyтаў Смоліча, як шкодніка. Уся камера страшэнна абурылася на Азбукіна.

Прайшоў дзень. Азбукін, як кажуць, прышоў да сябе, крыху супакоўся і перад ўсёй камерай заявіў, што ня будзе пісаць ні на сябе ні на іншых, няхай страляюць. Свае слова ён стрымаў. Праз тыдзень Азбукіна йзноў паклікалі на допыт, але ён нічога не напісаў, а паперу, якую далі для напісання паказання, усю скурылі. За тое, што ён не стрымаў дадзенага слова, чэкісты страшэнна зьдзекваліся з яго: піхалі, зневажалі апошнімі словамі, плявалі ў твар, толькі Азбукін застаўся цвёрдым і ні на якія кампрамісы не пайшоў.

Шукаючы людзей для другарадных роляў, чэкісты ў той жа час шукалі людзей і на першыя ролі. Да нас дайшлі чуткі, што Язэп Лёсік згадзіўся стаць на працэс. Аднаго Язэпа Лёсіка было мала. Далейшы выбар прышоўся на акадэміка Сыцяпана Некрашэвіча. Чэкісты настойліва пачалі прыступаваць, каб ён стаў на адкрыты працэс. Акадэмік Некрашэвіч цвёрда рашыў ня браць на сябе ролі правакатара. Аднойчы, калі выпусцілі яго ў прыбіральню, ён кінуўся ўніз з другога паверху і паламаў сабе ногі. Чуткі аб спробе самазабойства акадэміка Некрашэвіча прайшлі праз усе камеры і дайшлі да Лёсіка, ён таксама сядзеў у амерыканцы. Тады Лёсік напісаў запіску Некрашэвічу і перадаў яе праз кантрабандыстаў. У запісцы Лёсік пісаў: "Сыцяпан згаджайся, а на судзе мы адмовімся ад гэтых паказанняў і выкryем іх подласць" і падпісаўся сваім імем. Запіска папала на стол съледчага, якому быў ведамы зъмест папярэдніх ягоных запісак. Лёсіка паклікалі, каб ён даў

тлумачэнне аб сваіх паводзінах, а ён пачаў абвінавачваць чэкістаў. Тады яны, добра назьдзекаваўшыся, пасадзілі яго ў агульную камеру на агульны паёк. (Да гэтага часу Лёсік сядзеў у асобнай камеры і атрымліваў лепшую яду).

У аднэй з камераў нутраное турмы-амерыканкі сядзеў былы народны камісар земляробства Прышчэпаў. Яго вінавацілі за тое, што ён натварыў кулацкіх хутароў, а гэта, паводле камуністычнай тэорыі, узмадніла капіталізм у сельскай гаспадарцы і пашкодзіла калектывізацыі сельскіх гаспадараў. Справу Прышчэпава ўпляталі ў адно з нацдэмамі. На працэсе яму зьбіраліся адвесы ці відную ролю, але Прышчэпаў наважыў ухіліца ад гэтага ролі. Для гэтага ён зрабіў з падштанікаў і ніжняе сарочки вяроўку. У ночы зачапіў вяроўку за паравы радыятар, прыматаўшы да столі, стаў на прывінчаную да съяніны койку, усадзіў голаву ў пятлю і адпіхнуўся. Вяроўка парвалася і ён гримнуўся на падлогу. Самазабойства не ўдалося. Яго паклікалі на допыт, але Прышчэпаў ужо ня быў пакорны й гатовы на паслугі, ён абвінавачваў самую камуністычную партыю. Ясна было, што яго нельга было ставіць на працэс. Выглядала так, што працэс стварыць нельга, а Москва вымагала працэсу.

Тады чэкісты ўзяліся за Янку Купалу. Яго ўзялі з дому і павезылі ў Г.П.У., каб там угаварыць стаць на працэс. Па дарозе Купала разрезаў сабе жывот і такім падрадкам яго прышлося пакласыці ў шпіталь. Пасля ўсіх гэтых няўдач камуністы сабралі сакрэтную нараду і начальнік сакрэтнага аддзелу Аргаў пропанаваў прыцягнуць да гэтага справы презыдэнта Беларуское Акадэміі Навук праф. Ігнатоўскага. Калі праф. Ігнатоўскага азнаёмілі з плянамі чэкістаў, дык ён, прышоўшы да дому, застрэліўся. Гэтым ён ухіліўся ад ролі правакатара і не дапусціў стварэння працэсу нацдэмамаў.

Адкрыты працэс Москве ня ўдалося стварыць. Пасля гэтага нам дазволілі перадачу яды з дому, паstryглі, пагалілі (за дзесяць месяцаў першы раз). Праз кароткі час нас адправілі ў Москву ў Бутырскую турму, а адтуль у ссылку. Пяць гадоў у ссылцы прайшлі досьць хутка, але і па сканчэнні ссылкі нас не пакінулі ў супакоі. Многім з нас тэрмін ссылкі прадоўжылі, ды пачалі вымагаць, каб мы выступілі ў прэсе і асуздзілі беларускую нацыянальную ідэю. Ніхто на гэта не згадзіўся. За адказ публічна асуздзіць беларускую нацыянальную ідэю былі расстрэляны — Ластоўскі, Смоліч, Максім Гарэцкі, Некрашэвіч, два Ждановічы, Алесь Адамовіч з г. Бабруйску, Язэп Адамовіч, Галубок, Тэраўскі, Багданскі, Федаровіч, Сак, Кудзелька (Чарот), Круталевіч,

Нічыпар Чарнушэвіч, Родзевіч, Трамповіч, а ўсяго расстраляна ў той час больш за сто чалавек. Усіх іх вінавацілі не за ідэю, а за шпіяняж. Больш маладзейшых саслалі ў лягеры. Трыццаць гадоў таму назад і аўтар гэтага артыкулу быў таксама маладым, і яго саслалі на пяць гадоў у катаржныя Байкала-Амурскія лягеры.

Гэта была першая стадыя пагрому нацдэмамаў, другая стадыя пачалася ў 1933 годзе і апошняя стадыя пагрому была ў 1937 годзе. Па тых вестках, якія нам удалося сабраць, за гэты час было расстраляна 103 чалавекі знаных беларусаў, і больш сотні выслана ў гіблыя месцы, адтуль яны бадай што не вярнуліся.

У вёсцы таксама знайшлі нацдэмамаў, і там іх было значна больш чым у горадзе. У вёсцы за нацдэмамаў лічылі ўсякага, хто сам гаварыў пабеларуску і дзяцей сваіх вучыў беларускай мове, хто зьбіраў беларускія кніжкі, іграў на сцэне ў беларускіх п'есах. Усіх такіх у бальшыні выпадкаў расстралялі. Усяго было ў вёсках расстраляна за часы пагрому 13325 чалавек. Страта такое колькасці вясковых інтэлігентаў, гэта вялікі ўдар па Беларусі.

ЛІТАРАТУРА АВ НАЦДЭМАХ

- 1 Альшэўскі, А. Беларуская агенцтура інтэрвентаў. Менск, БДВ, 1931 г.
- 2 Бондар, Н. Аграрная палітыка беларускай кандраць-еўшчыны. Менск, БДВ, 1931 г.
- 3 Вендэ, Л. Беларуская нацдэмамаўская контрэвалюцыя ўchora й сёньня. Менск, БДВ, 1931.
- 4 Вальфсон, С. Патрыёты "крыўскай" дзяржавы. Менск, БДВ, 1931 г.
- 5 Ганін, А. Падрыўная работа кандрацьеўцаў у БССР. Менск, БВД, 1931 г.
- 6 Гай, К. КП(б) Беларусі ў змаганні за генеральную лінію партыі. Менск, БДВ, 1931 г.
- 7 Янель, К. Супроць нацыянальна-дэмакратычнай ідэолёгіі ў пытаннях дзяржавы. Менск, БДВ, 1931 г.
- 8 Югаў, М. Вялікадзяржаўная кантрабанда пад съяцгам беларускага нацыяналізму, Менск БДВ, 1931 г.
- 9 Зюзькоў, А. І. Крывавы шлях беларускай нацдэмакратыі. Менск, БДВ, 1931 г. Над загалоўкам надпіс: Інстытут гісторыі партыі і каstryчнікавай рэвалюцыі пры ЦК КП(б) Б. Менск, БДВ, 1931 г.
- 10 Серафімаў, В. Нацдэмакратычная тэорыя ў краязнаўчай працы. Менск, БДВ, 1931 г.
- 11 Некрашэвіч, Ал. Як нацыянал-дэмакраты дзеянічалі ў БДВ. Менск, БДВ, 1931

12 Тарашкевіч, В. Заходняя Беларусь — плацдарм ім-
перыялістичнай інтэрэнцыі. Менск, БДВ, 1931 г.	18	Против великодержавного шовинизма и мест-
ного национализма на фронте литературы. По
материалам дискусии в комаакадемии.
Марксистко-ленинское искусствоведение, №2,
1932 г.
13 Твар беларускай контрэвалюцыі. Менск, БДВ,
1931 г.		На бач. 84-66 разъбираюца ўхілы ў беларускай
літаратуре і мастацтве. Крыюць нацдэмай.
14 Сыцежка двурушніцтва і зрады. Менск, БДВ.
1931 г.		
15 Рэзалюцыя кастрычніцкага пленуму ЦК КП(б)Б
аб нацыянальным пытаныні. Менск, 1931 г.		
15 Рэзалюцыя ЦК КПЗБ аб выкрыцьці контрэва-
люцый нацдэмайскай арганізацыі БССР і ўзма-
неньні барацьбы з нацапартунізмам.		
17 Марксистко-ленинское искусствоведение. Гос.
издательство худож. лит., 1932.		

80-ГОДЗДЗЕ АД ДНЯ НАРАДЖЭНЬНЯ ЦІШКІ ГАРТНАГА

(Зъ перадачы РАДЫЁ „СВАБОДА“ — 3. XII. 1967 г.)

Споўнілася восемдзесят год з дня нараджэнья Цішкі Гартнага (Зымітра Жылуновіча) — аднаго з заснавальнікаў беларускай літаратуры. Цешыць, што юбілей за-
служанага дзеяча беларускай культуры шырaka адзна-
 чаўся беларускай грамадзкасцю. Асабліва трэба ад-
значыць тут вечар Цішкі Гартнага, што быў арганіза-
ваны праўленынем Саюзу пісьменнікаў БССР. У вечары
ўзялі ўдзел майстры мастацкага слова, вучоныя, артыс-
тыя, журналістыя, прадстаўнікі грамадзкасці сталіцы,
студэнты. Юбілей Цішкі Гартнага адзначылі навуковыя,
культурныя й грамадзкія ўстановы, увесь беларускі на-
род. Прыйшоў, нарэшце, час, калі загаварылі пра гэтага
выдатнага сына беларускага народу. Цэлія дваццаць
гадоў нельга было ня толькі пісаць і гавараць пра Цішку
Гартнага, але й успамінаць ягонае їмя. Яно было бязъ-
літасна выкрасылена з нацыянальнай гісторыі, старан-
на зацёрта ў замазана рукамі апякуноў беларускай літа-
ратуры. Уся вялікая спадчына Цішкі Гартнага — ма-
стацкая творчасць, публіцыстыка, крытыка — была ў
імгненьне вока зынішчаная, спаленая, выкінутая. Пяку-
чым злязам было вытраўленае імя Цішкі Гартнага з
хрестаматыяў, падручнікаў, чытанак, зборнікаў, наву-
чальных праграмаў, пачынаючы ад пачаткове школы
й канчаючы ўніверсітэтам. Шырaka ведамы пісьменнік,
дзеяч, акадэмік, Цішка Гартны перастаў існаваць. Такі
нячуваны й бяспрыкладны пагром беларускай культуры
мы тлумачым культам асобы. А тады, у першай палавіне
тырыццатых гадоў, калі не адзін Цішка Гартны, а цэлія
кагорты беларускіх працаўнікоў на культурнай ніве былі
кінутыя ў турмы й адтуль не вярталіся, тады цяжка было

вытлумачыць гэта культам асобы.

Ня гледзячы на тое, што беларуская літаратура за
апошнія часы вырасла, памужнела, напоўнілася новымі
таленавітымі й творча актыўнымі мастацкімі сіламі, ёй
усё-ткі й да гэтага часу цяжка залечыць усе нанесеныя
ёй раны, запоўніць тыя пустыя месцы, што засталіся ёй
у спадчыну ад мінулага. Можна спакойна падлічыць лю-
дзей, што загінулі, а як палічыць тое, што гэтыя здоль-
ныя людзі маглі-б зрабіць, а не зрабілі. Бо-ж колькі та-
лентаў загінула ў росквіце сваіх сілай? Можна рэгабі-
літаваць і перавыдаць, а як вы рэгабілітуюце тое, чаго
нельга рэгабілітаваць — страчаны талент?

Нельга рэгабілітаваць пасапраўднаму й такога чала-
века, як Цішка Гартны. Паўтараем, нельга ня радавац-
ца, што ўмія капыльскага гарбара — Зымітра Жылунові-
ча — аднаўляеца ў народнай памяці. Нельга ня рада-
вацца, што аўтар такіх кніг, як "Сокі цаліны", "Пры-
сады", "Трэскі на хвалях", "Песьні ўрачыстасці", "Уз-
горкі й нізіны" вяртаеца зноў таму, каму ён служыў —
народу.

Гаворачы пра Цішку Гартнага, нельга забыць адна-
го: глумлення над чалавекам. Цішка Гартны памёр у
турме смерця пакутніка. Уваскрашаючы сеньня Цішку
Гартнага, чаму-б не скажаць публічна ўсю праўду аб
гэтым чалавеку? Ёсьць людзі, якія ведаюць, што Цішку
Гартнага допытамі замучылі ў турме, давялі да вяр'яц-
тва, ад якога ён ня мог ужо аправіцца ў памёр у Mari-
levе ў больніцы для псыхічна хворых. Цішка Гартны
ня мог перанесьці абсурднасці ўсіх тых цяжкіх авіна-

вачваньняў, якія прыпісвалі яму съледчыя. У газетах і часапісах, што друкуюць матар'ялы пра Цішку Гартнага ў сувязі з ягоным 80-годзьзем ад дня нараджэння, нідзе ня прыгадваеца навет факт ягонага арышту. Пра ўсё пішуць: Цішка Гартны сацыял-дэмакрат, супрацоўнік "Правды", удзельнік двух рэвалюцый, першы старшыня беларускага ўраду, пісьменнік, акадэмік. А як загінуў — маўчаць. Што гэта? Боязь праўды?

А між іншага, ёсьць у трагічным лёсе Цішкі Гартнага навука для сучаснага й будучага пакаленіяў.

Цішка Гартны выйшаў з рэвалюцыі й загінуў ад рэвалюцыі. Сапраўды, паходзячы з сацыяльных нізоў, гарбар, сфармаваўшыся пад уплывам ідэялёгіі сацыял-дэ-

макратаў, Цішка Гартны аддаваў усе свае сілы на рэвалюцыю, змагаўся за ўстанаўленне дыктатуры праletарыяту, а калі тая дыктатура прыйшла да ўлады, яна, як і шмат іншых вэтэранаў рэвалюцыі, зынішчыла свайго вернага служку.

На прыкладзе Цішкі Гартнага можна пераканацца, у якіх складаных умовах прыходзілася працаўца беларускаму пісьменніку ў тия недалёкія ад нас часы.

Цяпер беларускі пісьменнік, хоць яшчэ й не на поўны голас, съмялей заяўляе з трывуны аб сваіх правох, выпростае свае плечы, чуеца съмялей у сваіх творчых пошуках, больш незалежны й настойлівы.

А як было з усім гэтым ягонаму брату папярэдніку?..

Св. пам. Нэля Ліпкоўская (Навіцкая)

Былыя вугні Беларускай Гімназіі імя

*Максіма Багдановіча з лягеру Ватэнштэт і сябры
на скаўтвынгу складаюць як найшыгрэйшае
спаўгуваньне сынку Аляксандру, мужу Севіру і
бацьком — спадарству Навіцкім з прыгыны
негаканай съмерці дня 2 лістапада, у горадзе.
Вініпэг, Канада съв. памяці Нэлі Ліпкоўской
(Навіцкай).*

*17 сінэжня, на просьбу яе сяброў і знаёмых,
у Беларускай Праваслаўнай Царкве імя Св.
Еўфрасіні Полацкай у Саут Рыверы, за супакой
яе душы а. М. Лапіцкім была адслужана паніхіда.*

СЛУЦКАЙ ШКОЛЕ 350 ГАДОЎ

"У гэтыя дні першая слуцкая сярэдняя школа адзначае юбілей — 350 гадоў ад часу свайго заснаванья.

"1617 год. Слуцкі князь Януш VI Радзівіл выдаў дравальную грамату, у якой паведаміў 'усім наогул і кожнаму зь людзей, як цяпер, так і на будучы час', што ён засноўвае 'у сваім горадзе Слуцку... вучылішча наўчаньня хрысьціянскага юнацтва'.

"Такое вучылішча сапраўды неўзабаве было адкрыта. На пачатку гэта быў невялікі, на два пакойчыкі, драўляны будынак. празь некаторы час вучылішча было рэарганізаванае ў ліцэй..."

"У наступным стагодзьдзі ліцэй быў ператвораны ў гімназію. Навучанье вялося ў польскай мове. Займалася прыкладна 50-60 вучняў.

"У школе цяпер займаецца 650 вучняў. ...

Сёлета школу закончылі 63 чалавекі. Дванаццаць зь іх атрымалі залатыя й сярэбраныя мэдалі. Амаль усе выпускнікі паступілі вучыцца ў вышэйшыя й сярэднія спецыяльныя ўстановы...

"І калі ўжо зайшла размова пра тых, хто стаў цяпер гонарам школы, то можна назваць дзесяткі й дзесяткі прозвішчаў. Сярод іх — мэдык з эўрапейскай вядомасцю, прафэсар М. Робуш, другі буйны вучоны ў галіне мэдыцыны, па чыіх падручніках займаюцца студэнты ў шмат якіх краінах, прафэсар А. Бржазоўскі, доктар біялягічных навук, аўтар 220 друкаваных працаў, сярод іх і шырокавядомая „Птушка Беларусі“, прафэсар А. Фядзюшын, член-карэспандэнт Акадэміі науک рэспублікі I. Сяржанін, ляўрэат Ленінскае прэміі доктар тэхнічных навукаў С. Козберг і іншыя."

"У 1866 годзе Слуцкую гімназію скончыў В. К. Цяраскі, выдатны астроном які ад 1890 да 1915 году быў дырэкторам Маскоўскай абсэрваторы.

"Слуцкія гімназістыя прымалі актыўны ўдзел у паўстанні 1863 году. З 404 навучэнцаў у той час выбыў, ня скончышы навучання, 281 чалавек. Некалькі выкладчыкаў гімназіі былі сасланыя ў Сібір".

("Настаўніцкая газета", 20.XII.1967)

Як бачым, успамінаючы "пра тых, хто стаў цяпер гонарам школы", "Звязда" ні словам не заінтригавала аб тым, што ў гэтай школе вучыўся, а пазней нават быў яе дырэкторам, праф. Р.К. Астроўскі — презыдэнт БЦР.

Хвалячыся, што "Слуцкія гімназістыя прымалі актыўны ўдзел у паўстанні 1863 году", "Настаўніцкая газета" маўчиць пра тое, што навучэнцы гэтай школы прымалі актыўны ўдзел і ў барацьбе за нацыянальнае вызваленіе Беларусі з-пад маскоўска-бальшавіцкага юравія. Гэта-ж тут паўсталі і дзеянічала антыбальшавіцкая арганізацыя пад кіраўніцтвам Юрый Лістапада (народжана ў вёсцы Варковічы Слуцкага павету), які быў настаўнікам гэтае школы і амаль першым перакладчыкам з расейскага на беларускую мову некаторых школьнікі падручнікаў ("Арытмэтыка" Цыгельмана). Гэтая арганізацыя ўвайшла ў гісторыю Беларусі пад імем "Лістападаўшчыны", але пра яе савецкая прэса старанна замоўчыла, хоць у свой час "працэс групы Лістапада" займаў цэлья бачыны тагачасных беларускіх савецкіх газет.

Я. К.

ЯК ЯНЫ ХЛУСЯЦЬ

Беларуская газета "Звязда" за 9-е мая 1967 году апісвае выбух у менскім тэатры за подпісам нейкага Н. Гракава, кандыдата гістарычных навук.*) Гэты кандыдат піша, што дзень 22 чэрвеня 1943 году нямецкія фашысты абавязыцілі гістарычным днём, бо ў гэты дзень споўнілася два гады захопу немцамі Менску і ў гэты дзень немцы меркавалі стварыць Раду Даверу. У гэты дзень меўся выступіць гаўляйтар Кубэ. Партызаны палілі патрэбным павярнуць справу інакш. Чатыры партызаны прышлі з лесу, праніклі ў тэатр і падклалі міну. Выbuch адбыўся на 15 хвілін раней, ён забіў партызана Талстога, ну але гэта не бяда, ён увойдзе ў гісторыю вечнай славы. Кубэ не забілі, але за тое міна забіла 172 немцы і аднаго генэрала.

Усе тое, што піша кандыдат гістарычных навук, ёсьць самая бязглаздая выдумка. Гэтая выдумка прыдумана камуністамі, каб апраўдаць сваё зверства.

22 чэрвеня 1943 году ў менскім гарадзкім тэатры ўрачыстасці былі, толькі яны былі прысьвечены не тварэнню Рады Даверу, бо такая Рада была ўтворана ў 1942 годзе, а дню С.Б.М. У гэты дзень у тэатры быў арганізаваны вялікі канцэрт. А дзесяткі гадзініне раніцы выступіў Кубэ, ён прамаўляў паўгадзіны, а пасля яго выступалі беларусы. Пасля ўсіх прамоў, а дзесяткай гадзініне раніцы пачаўся канцэрт і цягнуўся да дванаццатай гадзіны дня. Усё скончылася добра, толькі палаўніна людзей, якія мелі білеты, не магла пайсці на канцэрт. З гэтае прычыны, вырашылі канцэрт працягнуць з другой гадзіны дня, да чацвёртай, або да пятай гадзіны вечара.

У другой палове дня нікога з немцаў у тэатры ня быў, а таксама нікога ня было і з вядучай элітой. Гаспадарамі заставалася адна моладзь, ніхто не вартаваў будынак. Вось у гэты час і пранеслы міну ў падвал гарадзкога тэатру. Юнакі заўважылі, што артыст гэтага тэатру панёс нейкі скрутак у падвал у раздзяльняю, але, паколькі гэта быў службовец тэатру, то яны не

*) Надрукаваны таксама і ў газэтцы "Голос Радзімы" № 22(979) за чэрвень 1967 г.

Заўвага Рэдакцыі.

БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА

35

палічылі патрэбным аглядаць яго. Міна ўзарвалася ў часе самога прадстаўлення і забіла 26 беларускіх дзеяцей і больш нікога. Усе яны пахаваны ў Менску на вайсковых могілках у брацкай магіле.

Вось і ўся эпапея. Гэта ведае і Грakoў, які напісаў фальшыку, зусім не падобную на праўду. Злавілі і арыста, які паклаў міну, у лес ён ня мог уцячы, бо да рогі вартаваліся. Узынікае другое пытанне: на што па-

трэбна бальшавікам успамінаць аб tym, што адбылося больш за дваццаць гадоў таму назад? Відаць, народ не забыў бальшавіцкіх зладзеяньняў і расказвае аб іх маладому пакаленію. Каб хоць трошкі зъменышыць уражаныне ад гэтых зладзеяньняў, камуністы ўспамінаюць аб іх у ружовых колерах, а бандытаў, тварыўших гэтых праступств, выстаўляюць у постаці герояў. Толькі ўсё гэта дарэмна — гісторыю не абманяць.

У ЭЎРАПЭЙСКІХ І АМЭРЫКАНСКІХ ЭНЦЫКЛЯПЭДЫЯХ

Толькі што выйшла з друку новае, адзінццатае выданье шырака ведамай у Амэрыцы і ўва ўсім сьвеце энцыкліпэдыі "WHO'S WHO IN THE EAST", 1968-69, Eleventh Biennial Edition, Marquis, Chicago, 1967, page944).

Дзеля таго, што гэтая, як і іншыя энцыкліпэдыі, улучае жыццязদпсы найбольш выдатных асобаў, што заслугоўваць на ўвагу ўсія Амэрыкі з гледзішча іх дасягненняў або становішча, тут дарэчы будзе адзначыць што на балонках яе знайшла месца і біяграфія нашага навукоўца і пісьменніка Уладзімера Глыбінага-Сядуры. У апошніх гадох ягоная біяграфія зъмешчана яшчэ і ў шэррагу іншых энцыкліпэдыяў, прыкладам у наступных:

"ДЫРЭКТАРЫ ОФ АМЭРЫКЭН СКА-ЛЭРС", Том III, Лінгвістыка і Філялогія, Чацвёртая выданье, 1964, бал. 225
"ХУ ІН АМЭРЫКЭН ЭДЖУКЭЙШН", Том XXII, 1965-66, бал. 1367.

Усе гэтыя энцыкліпэдыі шырака падаюць да-дзеныя аб навуковай дзейнасці доктара Уладзімера Глыбінага ў галіне гуманістычных навукаў, прызнаныні з боку навуковых аўдзя-ніяў Амэрыкі і Эўропы, дзейнасці ў галіне адукаты ў якасці прафэсара колькіх кале-джаў, апісваюць дасьледніцкую працу наву-коўца і ягоныя асягненіні, падаюць біблія-

графію галоўных выданняў працаў.

Варта тут таксама адзначыць усё часцей-шае прыгадванье працаў нашага навукоўца і ў эўрапэйскіх энцыкліпэдыях, пры гэтым ня толькі ў Ангельшчыне, Францыі і Нямеччыне, але нават і за жалезнай заслонай. Гэтак, прыклада, савецкая "КАРОТКАЯ ЛІТАРА-ТУРНАЯ ЭНЦЫКЛЯПЭДЫЯ" ў першым томе ў якасці літаратурны аў выдатным літарату-раведзе М. М. Бахціне падае адно дзьве працы: артыкул Анатолія Луначарскага і разьдзел з кнігі нашага навукоўца "Дастаўскі ў Літара-турнай Крытыцы".

Дарэчы будзе тут і адзначыць, што першае амэрыканскае выданье кнігі Уладзімера Сядуры "ДАСТАЕЎСКІ ў ЛІТАРАТУРНАЙ КРЫТИЦЫ" ўжо даўно цалкам распрададзе-на. Дзеля вялікай колькасці запатрабавань-няў на гэту кнігу з боку амэрыканскіх, ан-гельскіх навукоўцаў і студэнтаў, цяпер яна перавыдаецца новым выданнем і, паводле ўмовы, мусіць выйсці ў сывет у канцы студзе-ни наступнага году. Гэтак і беларускія наву-коўцы ўносяць свой уклад у сучасны поступ сусьеветнае навуки і цывілізацыі.

**

ЭКСПО — 67

Сусьеветная выстаўка ЭКСПО — 67 у Монтрэалі ў працягу свайго 6-ці месячнага існавання карысталася аграмадным посьпехам, аб чым съветчыці лік наведваль-нікаў — больш 52 міліёнаў.

Нас, беларусаў, найбольш цікавіла на выстаўцы — гэта удзел БССР. Павільён Савецкага Саюзу звонку рэпрэ-зэнтаваўся, пасля павільёну ЗША, вельмі добра. Унут-ры, аднак, як заўсёды — зашмат прапаганды. Падзелу

экспанатаў па месце іх вырабу ня было — усё мела "ярлыкі" Made in USSR. Каб даведацца і пабачыць экспанаты з БССР, трэба было шукаць гіда, каб вам іх паказваў. Трэба прызнаць, што гіды беларусы — (было іх трах) — людзі інтэлігэнтныя, ветлівія і стараліся вам памагчы. Усе яны, аднак, партыйныя і, бязумоўна, мелі ўстаноўкі, як сябе весылі з наведальнікамі.

Паводле праграмы ЭКСПО, "Беларускі Дзень" меўся адбыцца 17 жніўня, аднак, з невядомых прычынаў, ён адразу быў адкліканы, а пасля перанесены на 28 верасьня. Беларуское грамадства, ня ведаючы аб гэтым, у вялікай колькасці прыехала на 17 жніўня і на запытањне, чаму адложаны "Беларускі Дзень", не атрымана ніякага канкрэтнага адказу. Мелі аднак нагоду спаткаць беларускіх гідаў і з імі пагутарыць. Усе яны вельмі стрыманыя, але ў гутарцы нешта можна было і даведацца. На запытањне аб так зв. свабодзе ў Савецкім Саюзе, атрымана адказ, што пасля съмерці Сталіна ўсё зъмянілася к добруму. На запытањне, аднак, чаму дачка Сталіна, Святлана, уцякла з Савецкага Саюзу і чаму арыштуюцца і ссылаюцца пісьменнікі (як Д. Сіняўскі і Ю. Даніэль), атрыман адказ, што аб Святлане ўжо сказаў Касыгін, а аб гэтых двух "сынох Ізраіля" мы гаварыць ня хочам. На запытањне, чаму Москва аддала Польшчы Беласток і частку Белавежскай пушчы, а Літве Вільню, адказу не атрымана, — збыта жартаваў, што "зубрам пашпартай ня трэба." Камэнтараў тут не патрабуецца — чырвоная Москва робіць, што хоча. У БССР праvodзіцца страшлівая русыфікацыя.

Дзень БССР адбыўся 28 верасьня. Дзеля правядзення Дня БССР, з Менску прыбыла адумысная урадавая дэлегацыя ў складзе Ц. Кісялёва (прэм'ера), Ст. Пілатовіча — сакратара ЦК КПБ, П. Коханава — віцэ прэм'ера БССР, Б. Шаціла — міністар фінансаў, М. Танка — гэн. сакратара Саюзу Пісьменнікаў БССР, Г. Жабіцкага — сакратара ЦК Камсамолу БССР, М. Ельшэвіча — з інстытуту фізики Акадэміі Навук, А. Рамановіч — прадстаўніцы Таварыства Культурных Сувязяў з Замежжам і іншых. Таксама, для правядзення канцэртнай часткі, прыбылі Народны Ансамбль цымбалістых пад кір. Я. Жыновіча і салісткі і салісты Менскага Тэатру Опэры і Балету і Беларускай Філармоніі.

Тут трэба адцеміць, што арганізаторы Беларускага

Дня падрыхтаваліся нядрэнна і стараліся правесыці яго ў чиста беларускім духу як-бы падкрэсліваючы, што БССР — незалежная дзяржава. На Пляцы Нацыяў 28 верасьня, падчас урачыстасці адкрыцця Дня БССР, старшыня Рады Міністраў Ціхан Кісялёў прамаўляў па-беларуску, таксама па-беларуску гаварыў ён і на ўрачыстым канцэрце ў Савецкім Павільёне. У павільёне распаўсюджвалася прыгожая, адумысна выданая на Дзень БССР, прарапандная літаратура. "Савецкая Беларусь" у беларускай, ангельскай і французскай мовах і на беларускай мове газеты з Менску.

У аснаўным і канцэрты мелі таксама беларускія харктор, але не абышлося без расейшчыны. Канцэрты, паміма того, што з ня ведамых прычынаў асноўныя мастацкія калектывы — г. зн. капэла Р. Шырмы і хор Г. Цітовіча ня прыехалі, былі на вельмі высокім мастацкім узроўні. Народны Ансамбль Цымбалістых пад кір. Я. Жыновіча папросту чараваў слухачоў. Цудоўна прагучэлі таксама народныя песні ў выкананьні жаночага квартэту. Глыбокае ўражанье пакінулі і выступлены салісткі і салісты Менскага Тэатру Опэры і Балета: Т. Ніжнікава, Т. Шамко, П. Дружыніна, Н. Багуслаўская, А. Соўганка, а передусім салістага Беларускай Філармоніі В. Вуяціча. Народных танцаў ня было, але колькі балетных нумароў у вельмі добрым выкананьні Ніны Давідэнка і Аўгена Паўловіча і цудоўна выкананы танец Л. Касцяйскай і Г. Мартынава з балету "Паўлінка", паводле камэдыі Я. Купалы.

З беларускіх фільмаў на ўвагу заслугоўвае фільм "Беларуская Сюіта".

Давялося гаварыць таксама і з артыстамі. Гавораць яны па-беларуску нядрэнна, але паміж сабою больш гутараць па-расейску. На запытањне: які рэпэртуар яны выконваюць у БССР?, адказана, што мяшаны: беларуска-расейскі. На запытањне: чаму ня прыслалі Р. Шырмы і Г. Цітовіча? адказана, што мы, маўляў, бедныя, а кошты пераезду за вялікія.

Шмат парушалася і іншых запытаń, але адказы — трафарэтныя і асьцярожныя.

Канцэрты — гэта найлепшыя ўспаміны з усяе выстаўкі.

Наведальнік

ХРОНИКА

У гэтым годзе Бэлэр-Менск ужо быў адкрыты з месяца граўня, хоць афіцыяльнае адкрыццё сезона адбылося 1 ліпеня.

Карыстаючыся з сьвята Незалежнасці зъехалася мно-
га наведвальнікаў, так, што ўсе магчымыя куткі былі занятыя.

Увечары 1 ліпеня адбыўся вялікі танцевальны вечар.
Грага беларускага аркестра братоў Альхойскіх.

2 ліпеня адбыўся 4-ты гадавы зъезд Беларускіх Вэ-
тэранаў. Урачыстую Божую Службу адправіў прото-
прэсвіцер а. Мікалай Лапіцкі ў саслужэнні протодзі-
якана Святаслава Каўша. Пасьля Божае Службы ад-
быўся парад вэтэранаў са сцягам, які прыняў камандар
палк. А. Буглай.

А трэцій гадзіне пасьля паўдня адбыўся вялікі банкет.
Тостмайстрам быў інж. Э. Ясюк. Уся урачыстасць прай-
шла вельмі ўдала і пакінула глыбокое ўражанье.

Увечары, а гадз. 7:30, пачаўся вялікі канцэрт беларус-
кае моладзі з Саўт Рывэра пад кіраўніцтвам сп.сп. Ірэ-
ны Ципрук і Вілы Леўчук. Програма канцэрту была
мяшаная — ангельска-беларуская і прайшла з вялікім
поспехам. Адразу было відаць, што кіраўніцтва і вы-
кананцы ўдажылі шмат працы і старанняў і зусім за-
служанымі былі бурная волескі, як падзяка глядачу.

22 ліпеня адбыўся волейбольны турнір за перахо-
ды кубак Бэлэр-Менск. У турніры прымаў удзел тры
мужчынскія дружыны: "Трызуб" з Філадэльфіі, збор-
ная Пасейку, "Нёман" з Саўт Рывэру і дзве дзяячоўні:
"Січ" з Ньюарку і "Нёман" з Саўт Рывэру. Як мужчын-
ская, так і дзяячоўская дружыны з Саўт Рывэра занялі
першыя месцы.

23 ліпеня адбыўся XIII Гадавы Зъезд Згуртавань-
ня Беларускага Моладзі Амерыкі. У гэты-ж самы дзень
распачалася Трэцяя Спартовая Сустрэча Беларускага Моладзі ЗША і Канады. Падчас вечарыны, танцевальны

гурток з Торонта пад кір. сп. Б. Кіркі вельмі прыгожа
выканаў беларускі народны танец: "Мікіту", "Кры-
жачка", "Юрачку" і "Лявоніху", а танцевальны гурток
з Кліўленда — "Бульбу" і "Лявоніху". Пасьля адбыўся
выбары "Міс Спорту", якою была выбрана спадароўна
Лёля Міхальчыц з Кліўленда.

13 жніўня ў залі рэсорту а. Р. Тамушанскі адслу-
жыў Святыню Літургію ў каталіцкім абраадзе.

Дзень 19 жніўня быў днём Саўт Рывэра. Урачыс-
тасць пачалася банкетам, на якім прысутнічала амаль
што ўся гарадзкая управа на чале з мэрам гораду Р.
Істмэнам і беларускае грамадзтва з Саўт Рывэра.

Увечары адбыўся прыгожы канцэрт артыстак Марыі,
Валентыны і Ноны Меленецьевых з Лёс Анджэлес і ар-
тыстаў з Саўт Рывэра.

3-4 верасьня адбыўся чартговы вялікі зъезд беларусаў
ЗША і Канады. На зъездзе было прачытаны некалькі
вельмі зъмястоўных рэфэратаў, прысьвеченых 50-цігодзь-
дзю Б.Н.Р. і 25-цігодзьдзю аднаўлення Беларускага Пра-
васлаўнаса Аўтакефальнае Царквы. Мэмарандум з зъезду
быў разасланы ўрадавым дэйнікам ЗША і Канады,
таксама ўсім прадстаўнікам Аб'яднаных Нацый, за вы-
няткам Савецкага блёку.

**

САЎТ РЫВЭР, ЗША. Беларуская Праваслаўная Царк-
ва ў Саўт Рывэры купіла ад горада 3,50 акра зямлі, на
якой будзе пабудавана новая царква і беларускі гра-
мадзка-рэлігійны цэнтр.

**

АНГЛІЯ. Протодзікан а. П. Вілкінсон
ложаны ў сан ерэя Беларускага Праваслаўнаса Царквы
для рэлігійнага акамплекса праваслаўных беларусаў у
Англіі.